

TÓTH KRISZTINA

Az Apostoli Szentszék átfogó felmérése a magyarországi egyházi javakról (1925–1927)*

*„...il più grande benefattore dell'Ungheria
sarebbe colui che risolvesse la questione dei
beni ecclesiastici.”¹*

A 19. századi liberális-polgári átalakulás egyik jelentős törekvése volt Magyarországon az állam és egyház szétválasztása, bár az ez irányú próbálkozások a polgári korban nem értek célt: a századfordulóra a római katolikus egyház jobban függött a kormánytól, mint a hatvanas években.² Az 1848. évi XX. törvénycikk megszüntette a katolikus vallás államvallás jellegét, az 1848. évi XIII. törvénycikk pedig az egyházi tizedet, amelyből következett, hogy 1867-ben az alkotmány helyreállításával az állam és a katolikus egyház viszonyának is meg kellett változnia. Ehhez jött hozzá, hogy a király az 1848. évi III. törvénycikkben a végrehajtó hatalmat egyházi ügyekben is a vallás- és közoktatásügyi miniszternek adta, aki az országgyűlésnek volt felelős, sőt az érseki, püspöki, préposti és apáti kinevezéseket is az ellenjegyzéséhez köthette.³ Trefort Ágoston miniszter az 1880-as években igyekezett is latba vetni befolyását, hogy a kormány támogatóit juttassa egyes püspöki székekbe.⁴ 1867-ben a korábban a helytartótanács és a kancellária által kezelt egyházi ügyeket a vallás- és közoktatásügyi

* Készült az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport keretében, a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és a 128346-os számú „A szentszéki-magyar kapcsolatok 20. századi ismeretlen fejezetei” című NKFI PD Ösztöndíj támogatásával. A tanulmány megírásához végzett szentszéki levéltári kutatásokhoz a szállást két hétre a Római Magyar Akadémia biztosította.

¹ „...a legnagyobb jótevője Magyarországnak az lenne, aki megoldaná az egyházi javak kérdését”. A címben szereplő idézet forrása: Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati (a továbbiakban: S.RR.SS.) Archivio Storico. Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (a továbbiakban: AA.EE.SS.) Ungheria, Anno 1925–1943, pos. 27, fasc. 29, f. 65v. Lorenzo Schioppa budapesti apostoli nuncius 1925. január 12-ei levele Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak.

² Vö. Péter László: *Az állam és egyház viszonya és a civil társadalom Magyarországon: történeti áttekintés*. Századvég, 2. évf. (1997) 4. sz. 12.; Sarnyai Csaba Máté: *A katolikus autonómia megközelítési lehetőségei Magyarországon 1848-tól a századfordulóig*. Századvég, 6. évf. (2001) 21. sz. 85. A Tanácsköztársaság kimondta állam és egyház szétválasztását, azonban a keresztény-nemzeti programra építő Horthy-korszakban e két entitás ismét szorosan összefonódott. Lásd például: Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Budapest, 1997., különösen: 93–120.

³ Salacz Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918*. München, 1974. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 2. köt.) 15.; Sarnyai Csaba Máté: *Polgári állam és katolikus egyház. (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése*. Budapest, 2002., különösen: 27–52.

⁴ Péter: *Az állam és egyház*, 12.

minisztérium első ügyosztálya vette át. A katolikus ügyek, katolikus alapítványok kezelése így az államhoz kapcsolva maradt.⁵

E fejlemények nyomán indult meg 1848-ban, majd 1867-ben a katolikus autonómia mozgalom, amely a katolikus egyház önkormányzatát, iskoláinak, kegyes alapítványainak és a hozzájuk kapcsolódó javaknak a kormányzattól független kezelését szándékozott biztosítani. Az egyházkormányzati ügyekbe, az egyházi iskolák és vagyon kezelésébe a világi híveket is bevonták volna. A vagyonkezelésről változatos elképzelések láttak napvilágot, az 1870–1871-es autonómia kongresszuson például a többség az egyházi vagyon kezelését a főpapokra bízta volna, de megadóztatta volna az ebből származó jövedelmeket, a kisebbség pedig az új püspöki kinevezésekkel a kezelési jogot a katolikus önkormányzat kezébe adta volna, amelyben helyet kaptak volna az alsópapság és a világiak képviselői is. Továbbá szerették volna a püspöki jövedelmeket leszállítani, a kanonoki stallumok számát csökkenteni, s ezzel párhuzamosan a káplánok, plébánosok jövedelmeit, valamint a nevelési, iskolai célokra fordított összegeket növelni.⁶ Bár ekkor jutott a legközelebb az autonómia a megvalósításhoz, az ügyet elfektették.⁷ Az autonómia mozgalom következő nagyobb hulláma a liberális állam egyházpolitikai törekvései ellenében a századfordulón volt, míg végül az első világháború vége felé, illetve a forradalmak idején kapott ismét erőre, amikor felerősödtek az egyházellenes tendenciák. Ez a helyzet előmozdította a katolikus autonómia alapját jelentő egyházközségek megszervezését, azonban ezeknek nem volt beleszólásuk a püspöki javadalmak kezelésébe.⁸

A Szentszék elképzelését az autonómiáról Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak a bécsi nunciushoz, Teodoro Valfrè di Bonzóhoz írt 1918. február 12-ei levele jól megvilágítja. Eszerint az autonómia az alapítványok kezelésére és az iskolák ügyeinek intézésére kell hogy korlátozódjon, az egyházi hatóság jogait érintetlenül hagyva, és nem lehet több joga, mint amennyi a kormánynak volt az alapítványok kezelésében.⁹ A téma jelentőségét mutatja, hogy az autonómia kérdése 1920 augusztusában bekerült a Szentszék állandó budapesti követének, Lorenzo Schioppa nunciushoz a követutasításába.¹⁰ Ekkorra a trianoni békeszerződés következtében több püspökség, egyházi entitás vagyonának egy része határon kívülre került, nem arányos módon, azok felett a Magyarországon maradt egyházi tulajdonosok nem tudtak rendelkezni. Így több egyházi intézmény anyagi alapja megrendült. Mindeközben a szomszédos országok kormányai előálltak a püspökségek betöltésére, később pedig az egyházmegegyi határok politikai határok mentén történő rendezésére vonatkozó követeléseikkel.¹¹

⁵ Salacz: *Egyház és állam*, 15.

⁶ Sarnyai: *A katolikus autonómia*, 96.

⁷ Adriányi Gábor: *Documenta Vaticana historiae autonomiae catholicae in Hungaria illustrantia. Vatikáni okmányok a magyar katolikus autonómiáról 1891–1920*. Budapest, 2011. (Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae 18. köt.) 17. Az okokról: Salacz: *Egyház és állam*, 45–46.

⁸ Gergely Jenő: *A történelmi keresztény egyházak autonómia-szervezete a dualizmus éveiben*. In: *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918*. Szerk. Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. (METEM Könyvek 29.) 142. Apponyi Albert autonómia elképzeléséről újabban lásd: Anka László: *Apponyi Albert 1917-es törvénytervezete a katolikus autonómiáról*. Egyház-történeti Szemle, 19. évf. (2018) 3. sz. 21–33.

⁹ Archivio Segreto Vaticano (a továbbiakban: ASV), Arch. Nunz. Ungheria, busta 3A, fasc. 7/1., ff. 434r–435r. A forrást közöltem: *Lorenzo Schioppa nuncius követutasítása*. In: Fejérdy András (szerk.): *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015*. Budapest–Róma, 2015. 102–104.

¹⁰ Lásd uo. 94–96.

¹¹ Erről lásd például: Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. Budapest, 1975.

Az Apostoli Szentszéknek ebben a helyzetben érdekében állt, hogy megfelelő áttekintéssel rendelkezzen a magyarországi püspöki és káptalani javadalmakról és jövedelmeikről. Mindezt egy átfogó vizsgálattal tervezték végrehajtani, a kormányzat megkerülésével, kizárólag a püspökökre építve – amint az a fentiekből kitetszik, jó okkal. A téma az 1926. március 17-ei püspökkari értekezlet előzményeinek tanulmányozása kapcsán került a látóterembe. Az értekezleten – addig precedens nélküli módon – az Apostoli Szentszék üzenetének közvetítésére az akkori budapesti apostoli nuncius, Cesare Orsenigo¹² is tiszteletét tette. Megjelenése arról árulkodik, hogy jelentős, mégis írásba adva meglehetősen kényes témákat közvetített.¹³ A magyar katolikus püspököknek elmondott beszédében kiemelt szerepet kapott a magyarországi egyházi javak helyzetéről teendő számadás.¹⁴ Ennek előzménye a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja és a Konzisztoriális Kongregáció 1925. november 26-ai közös tanácskozásának határozata, hogy mivel a budapesti apostoli nunciatura élén egymást váltó Lorenzo Schioppa¹⁵ és Cesare Orsenigo véleménye eltérő a magyar egyházi javadalmak vagyongazdálkodásáról, szükséges lenne az egyes püspököktől külön-külön számadás bekérése a püspökségek és káptalanok bevételeiről és kiadásáról.¹⁶ Ennek nyomán került sor az átfogó felmérésre és a nuncius részéről reláció készítésére. Tanulmányomban először azt vázolom, miben tért el a két nuncius véleménye, majd azokat összevetem Cesare Orsenigo nuncius 1927. január 17-én készült jelentésével, melyet az egyes egyházmegyékből beérkezett kimutatások felhasználásával készített el.¹⁷ Az utóbbiakat egy átfogó felméréshez Pietro Gasparri bíboros államtitkár továbbküldte a Zsinati Kongregációnak, melynek jelenleg hozzáférhető anyagai között azok sajnos nem találhatók meg.¹⁸ A jelentés áttekintése és elemzése révén

¹² 1925–1930 között volt budapesti apostoli nuncius. Bővebben lásd: Tóth Krisztina – Tusor Péter: *Inventarium Vaticanum I. A Budapesti Apostoli Nunciatura levéltára (1920–1939)*. Budapest–Róma, 2016. (Collectanea Vaticana Hungariae [a továbbiakban: CVH] I/14. köt.) XLVII–XLVIII.

¹³ A püspökkari értekezleten felszólalása a szakirodalomban jól ismert. Vö. Gergely Jenő (szerk.): *A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919–1944*. Budapest, 1984. 121–123.; Beke Margit (szerk.): *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. 1. köt. München–Budapest, 1992. (Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae 12–13. köt.) 171–172.; Zombori István (szerk.): *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000*. Budapest, 2001. 49–50.; Gergely: *A katolikus egyház*, 23.; Tóth Krisztina: *Modernkori katolicizmus vs. neobarokk államegyház: Mi vezetett Cesare Orsenigo nuncius felszólalásához egy magyar püspökkari konferencián?* In: Klesitenitz Tibor – Zombori István (szerk.): *Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt: Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára*. Budapest, 2015. 243–255.

¹⁴ Az elhangzott beszéd szövege: S.RR.SS. AA.EE.SS., Ungheria, 1926, pos. 33, fasc. 35, ff. 59r–61v; valamint: ASV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 1. ff. 20–22.

¹⁵ 1920-tól 1925-ig volt budapesti apostoli nuncius. Bővebben lásd: Tóth–Tusor: *Inventarium Vaticanum I*, XLVII.

¹⁶ S.RR.SS. Rapp. Sess. Ungheria, 1925, n. 1287. A fent említett november 26-ai ülés jegyzőkönyve.; S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1925–1943, pos. 27, fasc. 29, ff. 85r–86r. Cesare Orsenigo nuncius 1925. november 20-ai dátummal ellátott véleménye.

¹⁷ S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1925–1943, pos. 27, fasc. 29, ff. 100r–105v. Ez a jelentés, amelynek létezéséről Gergely Jenő nem tudott, mivel nem volt lehetősége szentszéki levéltári kutatások végzésére (vö. Gergely Jenő: *Magyar–szentszéki diplomáciai kapcsolatok [1920–1990]*. In: Zombori István [szerk.]: *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000*. Budapest, 2001. 50.), 1927. január 17-én elkészült.

¹⁸ A Zsinati Kongregáció prefektusának kérése 1927. március 11-én, illetve Gasparri válaszána fogalmazványa: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1925–1943, pos. 27, fasc. 29, ff. 110r, 112rv. (továbbá ff. 100r a nunciusi jelentésre rájegyezve, hogy a mellékleteket elküldték a Zsinati Kongregációnak). A későbbiek során érdemes lenne a magyar egyházmegyei levéltárakban őrzött esetleges

olyan témakörbe nyerhetünk betekintést, amely mindeddig kívül esett a magyar történeti kutatás látóterén: képet kaphatunk arról, hogy milyen információkkal rendelkezett az Apostoli Szentszék a magyar egyházi nagyjavadalmak helyzetéről. Végül kitérek az adatok értékelését követően a magyar főpásztoroknak kiküldésre javasolt utasításra, a kiküldés elmaradására és a felmérés által felvetett kérdésekre, amelyek kijelölhetik a további kutatások irányvonalait.¹⁹

A nunciusok eltérő véleménye 1925-ben

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása utáni első budapesti apostoli nuncius, Lorenzo Schioppa Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak²⁰ küldött jelentéseiben elszórtan többször említésre került a magyar egyházi javak helyzete. A javadalmaskok gazdálkodásának ellenőrzésére, feleslegük hovafoordítására javaslatokat is megfogalmazott. 1922. június 24-én azt indítványozta, hogy legalább az ötévente esedékes *ad limina* látogatás alkalmával kérje a Szentszék a püspököket, hogy részletes jelentést adjanak a püspöki menza bevételeiről és kiadásairól, továbbá arról, hogy teljesítették-e és hogyan az 1473. számú kánon előírásait, amelynek értelmében a javadalom jövedelméből az ellátásokra közvetlenül szükséges részen felül fennmaradó felesleget kötelesek a szegényekre, illetve kegyes célokra fordítani.²¹ Ha szükséges, akkor fel kellene a püspököket ruházni speciális megbízással, hogy a kanonokok részéről is ellenőrizték a nevezett kánon betartását.²² 1923-ban a plébániák számának növelése került szóba egyik jelentésében, melyre válaszul az Apostoli Szentszék a nunciust felhatalmazta arra, hogy megadja az engedélyt, hogy plébániák erigálása (létesítése) céljából a püspökök és a nemes szándékukban őket segítő káptalanok és apátok földet idegeníthesse- nek el.²³ 1924-ben pedig Schioppa magának XI. Pius pápának referált a magyarországi nagyjavadalmaskokról. E beszélgetés során a pápa az után érdeklődött, hogy nem lehetne-e adókat

másolatokat összegyűjteni és összevetni a nunciusi jelentéssel. Az sem kizárt, hogy a Zsinati Kongregáció folyamatban levő rendezése során a lappangó jelentések még előkerülnek. Vö. <http://www.archiviosegregatovaticano.va/content/archiviosegregatovaticano/it/attivita/ricerca-e-conservazione/progetti/inventariazione/congregazione-del-concilio--positiones.html> (letöltés: 2018. december 18.)

¹⁹ A hivatali tisztségben 1930 és 1945 között utódjuk, Angelo Rotta a magyar egyházi nagyjavadalmak vagyoni kérdésével átfogóan nem foglalkozott, mindössze egy-egy résztéma, például a földreform kapcsán, amelyek külön-külön megérnének egy-egy tanulmányt, ezért jelen munkámban csak Lorenzo Schioppa és Cesare Orsenigo észrevételeit elemzem.

²⁰ 1914-től 1930-ig bíboros államtitkár. Vö. *Acta Apostolicae Sedis* (a továbbiakban: AAS), 6. évf. (1914) 16. sz. 525.; AAS, 14. évf. (1922) 6. sz. 171.; AAS, 22. évf. (1930) 2. sz. 96–97.

²¹ Vö. *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi*. Romae, 1918. 431.

²² ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 6, fasc. 1.6, 159r–169v. Lorenzo Schioppa nuncius 1922. június 24-ei jelentése Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak. A jelentést az utóbbi a Konzisztoriális Kongregációnak továbbította: uo. f. 170. Pietro Gasparri 1922. július 31-ei válaszevele.; S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1922–1923, pos. 7, fasc. 5, f. 40r, 41r. A nunciushoz küldött válaszevele tervezete és a Konzisztoriális Kongregáció bíboros titkárnak, Gaetano de Lainak küldendő levél tervezete. A relációk részletesen továbbra sem tértek ki a javadalmak bevételeire és kiadásaira. Vö. például: ASV Congr. Concilio, Relat. Dioec. 15 (az egri főegyházmegye *quinquennalis* jelentései), 244 (a kalocsa-bácsi főegyházmegye *quinquennalis* jelentései), 700 (a szombathelyi egyházmegye *quinquennalis* jelentései).

²³ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 9, fasc. 6.2, f. 234r. Pietro Gasparri 1923. június 14-ei, a nunciushoz írt levele, amely a pápa vonatkozó utasítását tartalmazza, valamint a nuncius ennek nyomán a magyar főpásztoroknak szétküldött levele (1923. augusztus 8-ai dátummal): uo. f. 240r.

kivetni a püspökökre és más javadalmasokra, és ezeket új templomok, iskolák építésére és jótékonyági intézmények támogatására fordítani.²⁴

Végül a nuncius 1925. január 12-én átfogó, részletes jelentésben számolt be a magyarországi egyházi javadalmak állapotáról a bíboros államtitkárnak.²⁵ Beszámolóját saját megfigyeléseire, tapasztalataira alapozta. Mint látni fogjuk, kimutatása sok tekintetben hagyott kívánnivalót maga után, és több kérdést vetett fel. Először is leszögezte, hogy magyarországi diplomáciai missziója kezdetétől azon munkálkodott, hogy a püspököket és a káptalanokat a javak jobb kezelésére s a rendelkezésükre álló óriási vagyonból a keresztény nagylelkűség intenzívebb gyakorlására vegye rá, mivel a jótékonykodás mértéke nem állt összhangban jelentős jövedelmeikkel. Ennek alátámasztására a legfontosabb ingó és ingatlan javaikról tájékoztatta a bíboros államtitkárt, majd azt ecsetelte, hogy milyen hiányosságokat lát. Végül megoldási javaslatokat fogalmazott meg azzal kapcsolatban, hogy mire fordítsák a fennmaradó jövedelmet.

A magyar egyháznagyok jelentős ingatlanvagyonra állt földbirtokokban, így a nuncius egy meg nem nevezett forrásból származó, de általa pontosnak tartott listát közölt a magyar püspökségek, érsekségek és káptalanok által bírt területek nagyságáról a trianoni békeszerződés után. A kimutatás a Csernoch János hercegprímás által 1921-ben a nagyjavadalmasoktól a földbirtokoknak a békeszerződés által megállapított határvonal szerinti elosztásáról bekért adatokkal megközelítően holdra pontos egyezést mutat.²⁶ Ezzel azt kívánta alátámasztani a nuncius, hogy jelentős területekkel rendelkeznek még azután is, hogy az első világháborút lezáró békeszerződéssel birtokaik nagy része külföldre került.²⁷ Azt is hozzátette, immáron csak egy-egy kiragadott számadat említésével, hogy a nagyjavadalmasok hatalmas állatállománnyal és jelentős pénztőkével is rendelkeznek. Az egri főkáptalannak a gyapjúeladásból származó 1924. évi állítólagos 3 milliárd papírkoronás vagy – Schioppa által – olasz lírában átszámolva 9 millió lírás bevételét és a kalocsai érsek istállójában általa megszámlált 28 lovat említette. Az előbbi információ már csak azért is túlzásnak tűnik, mivel utódja felmérésében az egri főkáptalan 1923 és 1925 közötti átlagos bruttó jövedelme rovatban mindössze 6 millió líra szerepel.²⁸ A lovakról közölt számadat pedig csak arra vonatkozóan szolgáltat információt, hogy a nuncius által megtekintett istállóban hány ló volt a kalocsai érsekségnek, arról

²⁴ S.RR.SS. Rapp. Sess. Ungheria, 1925, n. 1287.

²⁵ S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1925–1943, pos. 27, fasc. 29, ff. 61r–65v. A jelentés elemzése során többek között Tóth: *Modernkori katolicizmus*, i. m. tanulmányomra is támaszkodom, annak megállapításait kibővítem.

²⁶ Mindössze egy-egy hold eltérés fordul elő. Az 1921-es kimutatást közli: Gergely: *A katolikus egyház*, 274–279. Schioppa nuncius jelentése: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1925–1943, pos. 27, fasc. 29, ff. 61r–65v. A *ponenzában* ezt ceruzával helyesbítette, 3–5 ezer holddal korrigálta: ASV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 5.1, f. 375.

²⁷ A magyarországi egyháznagyok valóban hatalmas vagyonok felett dispoáltak, ami hozzájárult ahhoz, hogy hatalmas társadalmi presztízzsel, tekintéllyel bírtak. Ezt az állam is szerette volna saját szolgálatába állítani. Ezt támasztja alá Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter 1922. november 4-ei érvelése Schioppa nunciusnak, amikor többek között ezzel indokolja, hogy az állam szeretne beleszólni a püspöki kinevezésekbe. Vö. S.RR.SS. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, Anno 1920–1923, pos. 764, fasc. 6, ff. 24r–26r, Schioppa nuncius jelentése Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak 1922. november 5-én.

²⁸ Az egri főkáptalan nagyszögi juhászata híres volt, több országos mezőgazdasági kiállításon is díjat nyert. Vö. Kecskés Sándor (szerk.): *Az országos mezőgazdasági kiállítások és vásárok története 1881–1990*. Budapest, 1996. 154., 164., 165.; S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1925–1943, pos. 27, fasc. 29, f. 101r.

nem, hogy összesen hány lóval rendelkezett. A megtekintés időpontjára vonatkozóan sem rendelkezünk információval.

A nuncius a nagyjavadalmasokra nehezedő állami, kegyúri, hitel- és egyéb terheket, kötelezettségeket, azok eredetét és a földterületek jövedelmezőségét sem tekintette át.²⁹ Ezek közül mindössze a földreform során átadott birtokterületek nagyságát említette: állítása szerint birtokterületük 18%-át adták le a nagyjavadalmasok.³⁰ A nuncius nem említi, de ebben az arányszámban benne van a földbirtokreform végrehajtásával egybekapcsolódott, az államháztartás terhének csökkentése céljából kivetett vagyonváltás is. Ebből a mezőgazdasági ingatlanok vagyonváltása érintette érzékenyen az egyháznagyokat, mivel jelentős földbirtokokkal bírtak. A vagyonadó összegét³¹ lehetett készpénzzel, záloglevéllel, ingatlanra történő telekkönyvi biztosítással és olyan földdel fizetni, amely alkalmas volt a földbirtok helyesebb megosztását szabályozó 1920. évi XXXVI. törvénycikkelyben lefektetett földbirtokpolitikai célok megvalósítására.

A földreform során átadott területekkel kapcsolatban az Apostoli Szentszék engedélyének kikérését hiányolta a nuncius, habár ismételtlen sürgette Csernoch primást e kötelezettsége teljesítésére az 1531-es és 1532-es, egyházi javak elidegenítésére, szakszóval *alienatióra* vonatkozó kánonok alapján.³² Szintén hiányosságként említi, hogy bár véleménye szerint rendkívül gazdagok a nagyjavadalmasok, a kultuszra és jótékonykodásra nem áldoznak kellőképpen. Erre példaként a plébániák, illetve templomok elégtelen számát említette Budapesten és vidéken, az utóbbi statisztikáját egyházmegyei bontásban közölve. A fővárosban a hívők lélekszámahoz képest kevés a templom, ezen kápolnák nyitásával próbálnak enyhíteni, azonban ezek nem a püspökök vagy a káptalanok, hanem szegény emberek közreműködésével épülnek, és nem elégségesek a lelki szükségletek kielégítésére. A nuncius a Kisegítő Kápolna Egyesületre utalhatott, melynek alapszabályait 1918-ban hagyta jóvá a belügyminiszter,³³ és amelynek célja a templomban szegény helyeken, elsősorban Budapesten a hívek lelkipásztori ellátását segítő úgynevezett szükségkápolnák létesítése volt. Azt azonban figyelmen kívül hagyta, hogy a kezdeményezés Csernoch János erkölcsi támogatását teljes mértékben bírta: az egyesület alakuló ülésén maga a primás elnökölt, és egyházi elnöke Mészáros János budapesti érseki helynök lett.³⁴ A közölt statisztikából az tetszik ki, hogy értesülése

²⁹ Ezekről általánosságban, néhány konkrét példával illusztrálva: Gergely: *A katolikus egyház*, 299–310. Részletesebben: Tóth Krisztina: *A káptalanok 1936-os értekezletének tanulságai*. Egyháztörténeti Szemle, 15. évf. (2014) 3. sz. 71–96.

³⁰ Az adat Glattfelder Gyula 1926-os kimutatását látszik alátámasztani, amely szerint a katolikus egyházi javadalmasok addigi birtokterületük 15–20%-át adták át földreform és vagyonváltás céljára. Vö. Gergely: *A katolikus egyház*, 302–303.

³¹ Ennek mértéke a 1921. évi XLV. törvénycikk szerint az összes földterületek minden kataszteri holdja után a terület nagyságához és átlag kataszteri jövedelméhez arányosított búzamennyiség volt. Bővebben lásd: *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár*. Millenniumi emlékkiadás. Dr. Térffy Gyula (jegyzetekkel ellátta): 1921. évi törvénycikkek. Budapest, 1922. 374–419., különösen: 375.

³² Vö. *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi*, 445–446. Csernoch hercegprímás a nuncius 1920. október 18-ai kérésére október 20-án beszámolt neki a földreform törvény tervezetéről, ezt követően Schioppa december 1-jén írt összefoglalót a tárgyban Gasparrinak.

³³ Budapesti Közlöny, 52. évf. (1918. május 19.) 122. sz. 15.

³⁴ Vö. *A Kisegítő Kápolna-Bizottság*. Budapesti Hírlap, 31. évf. (1918. május 9.) 109. sz. 7.; *A „Kisegítő Kápolna Egyesület” közgyűlése*. Budapesti Hírlap, 40. évf. (1920. június 5.) 134. sz. 4. A budapesti mamutplébániák felosztása a korszakban megkezdődött, a helynök 1923-as jelentése szerint a budai oldalon 11, a pestin 16 egyházközség létesítésére került sor. Vö. Gergely: *A katolikus egyház*, 102., 104. A lelkipásztori állomáshelyek, plébániák számának gyarapodásához lásd: Beke Margit (szerk.): *A katolikus Budapest. Általános történeti szempontok. Plébániák*. 1–2. köt. Budapest, 2013.

szerint az egyházmegyéek többségében a nagyobb települések több mint felében nem volt plébánia, és egyházmegyenként eltérő mértékben, de sok településen templom sem.³⁵ Előfordult az is, hogy nagyobb falvak katolikus templom, plébánia, iskola nélkül maradtak, ellenben a pár száz fős protestáns felekezet ott is rendelkezett mindezekkel. Amikor a püspökök figyelmét felhívta erre, azt a választ kapta, hogy a püspök jogilag nem köteles új templomok felállítására, erről a hívek és a község köteles gondoskodni. A plébániák alapítása nagyrészt állami, községi támogatással, egy-egy világi vagy egyházi személy bőkezű adományával, illetve – ahol már felállították – az egyházközség segítségével történt. A püspökök kikérték a káptalan véleményét; előfordult, hogy állami támogatást igényeltek, kibocsátották az erigáló okiratot, és kinevezték a plébánost.³⁶ A nuncius szerint a püspökök a hívek lelki ellátásáról történő kellő gondoskodás mellett a jótékonykodást is elhanyagolták, legalábbis a rendelkezésükre álló pénz mennyiségéhez képest ennek mértéke véleménye szerint csekély volt.

A problémára többféle megoldást ajánlott. Ezek közül az elsőre a már említett 1922. június 24-ei jelentésében utalt, melyet július 31-én a Konzisztoriális Kongregációnak is megküldött: a főpásztorok legalább *ad limina* látogatásuk során adjanak részletes jelentést a püspöki menza bevételeiről és kiadásairól, valamint az 1473. számú kánon betartásáról, továbbá speciális megbízással ellenőrizték, hogy az adott egyházmegye székeskáptalanjában a kanonokok betartják-e ebben szereplő kötelezettségüket: a feleslegüket a szegényekre, illetve kegyes célokra fordítják-e. Második ötlete – mellyel megállapítása szerint korábban, Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi minisztersége idején is előállt³⁷ – az volt, hogy a püspökök fordítsák kegyes célokra a tisztességes megélhetésükhöz és az egyházmegye igazgatásához szükséges összesen felül megmaradó pénzt. Azonban félő, fejtegette, hogy a kormány és az Apostoli Szenszék elképzelése nem egyezne a kérdésben. A kormány maga utalná ki a püspököknek a tisztességes megélhetésre szánt összeget, maga kezelné az egyházi javakat, és osztaná el a megmaradt összeget kegyes célokra, ami az egyházi javak rejtett és legalizált kisajátítását jelentené. Ezáltal a kegyes intézmények függenének a kormánytól, és fennállna a veszély, hogy a kisajátítás véglegessé válik. Így ez nem jelentene igazán jó megoldást. Végül a nuncius harmadik javaslata a vagyongazgatásra rendelt egyházmegyei tanács felállítása volt minden egyházmegyeében az 1520. kánon 1. és 2. §-a értelmében. Eszerint a püspököknek fel kell állítania a tanácsot, amely vezetése alatt két vagy több lehetőleg polgári jogban jártas taggal kell hogy rendelkezzen, akik esküt tesznek neki, hogy feladatukat híven teljesítik, és

³⁵ A vonatkozó számadatok: az esztergomi főegyházmegyeében 110 nagyobb településből 73 volt plébánia és 14 templom nélkül; a pécsi egyházmegyeében 293 nagyobb településből 145-ben nem volt plébánia és 86-ban templom; a veszprémi egyházmegyeében 523 nagyobb településből 286 nem rendelkezett plébániával és 154 templommal sem; a szombathelyi egyházmegyeéből 286 nagyobb település közül 157-ben nem található plébánia és 84-ben templom sem; a győri egyházmegyeében 203 nagyobb településből 66 van plébánia nélkül és 23-nak nincs temploma; a székesfehérvári egyházmegyeében 49 nagyobb településből 18 van plébánia nélkül és 31 templom nélkül; a váci egyházmegyeében 26 nagyobb településen nincs plébánia és 200-ban templom sincs; az egri főegyházmegyeében pedig 81 nagyobb település van plébánia és 154 templom nélkül. A székhellyel együtt Magyarországon maradt kalocsai főegyházmegye és a hajdúdorogi egyházmegye adatai nem szerepelnek a nuncius listáján. Vö. S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1925–1943, pos. 27, fasc. 29, ff. 61r–65v.

³⁶ Lásd például: A szombathelyi egyházmegye zsinati törvénykönyve. (Statuta Dioecisana). Szombathely, 1927. 33–36.

³⁷ Apponyi a katolikus autonómia tárgyalások során foglalkozott az egyházi nagyjavadalmak reformjával és tárgyalt a kérdésben 1917–1918-ban a püspöki kar által kiküldött bizottsággal. Vö. Beke Margit (szerk.): *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1892–1918 között*. Budapest, 2018., az 1918. január 9–11-ei ülés, 5. pont, 573–575.

nem lehetnek a rokonai. Jelentős vagyoni ügyekben köteles kikérni a véleményüket, azonban javaslatuk nem kötelező érvényű, hacsak a szokásjog vagy egy adott javadalom alapítólevele máshogy nem rendelkezik. A Schioppa nuncius által vázolt elképzelés szerint e tanácsok nemcsak a kánonjogban előírt, hanem szélesebb hatáskörrel rendelkezének, hogy a javak rendeltetése felett is őrködjének. Ez szerinte bőkezűbb adakozásra bírná a püspököket, és a régóta kért autonómiát³⁸ is meg lehetne valamilyen formában valósítani. A káptalanok esetében szerinte szintén szükség lenne egy kezelési és ellenőrző tanács felállítására.³⁹

Lorenzo Schioppa nuncius tehát úgy látta, hogy a magyar egyházi nagyjavadalmasok rendkívül gazdagok, azonban vagyonukból annak mértékéhez képest keveset áldoznak vallási és kegyes célokra. Ezért úgy vélte, gyors és energikus beavatkozás szükséges az Apostoli Szentszék részéről. Fontosnak tartom azonban hangsúlyozni, hogy jelentésében szinte csak a bevételek szempontjából közelítette meg a kérdést: a kiadásokat, kötelezettségeket nem vizsgálta. Egypár hónappal jelentésének elkészítése után, 1925. május 3-án holland internunciusnak nevezte ki őt a pápa, és május 16-án Budapestről elutazott új diplomáciai miszsiója helyszínére.⁴⁰

Az új budapesti apostoli nuncius 1925. június 2-án a milánói teológiai karon doktori címet szerzett, a pápát még Milánóból személyesen ismerő Cesare Orsenigo lett.⁴¹ Ő mindössze hathavi magyarországi tartózkodás után, 1925 novemberében referált a magyar egyházi javak kezeléséről és felhasználásáról.⁴² Bár hangsúlyozta, hogy megfigyelései nem mondanak ellent elődje jelentésének, hanem azt kiegészítik, pontjait átolvasva jelentős szemléletkülönbséget tapasztalunk. Expozéja elején kifejti, hogy eltérően más nemzetektől, a magyarországi püspöki menzákra jelentős terhek nehezednek. Például az egyházmegyei szemináriumok működtetéséről teljes egészében a főpásztoroknak kell gondoskodniuk, nem beszélve arról, hogy a Rómában vagy másutt tanuló papnövendékek ellátásáról is, ugyanis a kispapok

³⁸ 1848-ban és azután az autonómia kérdése mind Rómában, mind Magyarországon többször került napirendre. A katolikus autonómiáról körvonalazódott többféle elképzelés és a mozgalom összetettségének érzékeltetéséhez lásd például: Török Jenő: *A katolikus autonómia-mozgalom 1848–1871. Adalékok a magyar liberális-katolicizmus történetéhez*. Budapest, 1941.; Sarnyai Csaba Máté: *Polgári állam és katolikus egyház (1848. március – december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése*. Budapest, 2002. 43–52.; Lepold Antal: *A katolikus autonómia. Az Egyház álláspontjának megvilágítása*. Budapest, 1920. (A „Katolikus Élet” Könyvtára 1. sorozat 1. szám.); Adriányi: *Documenta Vaticana*, i. m.; Anka: *Apponyi Albert*, 21–33. Ahhoz, hogy Rómában mikor és hogyan került napirendre a kérdés, egy rövid áttekintés: Tóth: *Lorenzo Schioppa*, 94–96.

³⁹ Vö. S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1925–1943, pos. 27, fasc. 29, ff. 61r–65v; S.RR.SS. Rapp. Sess. Ungheria, 1925, sessione 1287. Sacre Congregazioni degli Affari Ecclesiastici Straordinari e concistoriale. Ungheria. Beni ecclesiastici–vicario castrense. Giugno, 1925. 5–8.

⁴⁰ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 34, fasc. 6.1, f. 174r; Mrkonjić, Tomislav: *Archivio della nunziatura apostolica in Ungheria (1920–1939)*. In: Platania, Gaetano–Sanfilippo, Matteo–Tusor, Péter (a cura di): *Gli archivi della Santa Sede e il regno d’Ungheria (secc. 15–20)*. In memoriam di Lajos Pásztor. Budapest–Roma 2008. (CVH I/4.) 266.; uő: *Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria („Archivio della Nunziatura Apostolica di Budapest”)*. aa. 1920–1939. *Indice* 1235. 13.

⁴¹ Mrkonjić: *Archivio della nunziatura apostolica in Ungheria (1920–1939)*, 268.; uő: *Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria („Archivio della Nunziatura Apostolica di Budapest”)*. aa. 1920–1939. *Indice* 1235, 15; *Acta Apostolicae Sedis* (a továbbiakban: AAS) 17. évf. (1925) 332.; ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 34, fasc. 6.1, f. 174r. Budapestre érkezésével kapcsolatban több dokumentum: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 14, fasc. 1.1, ff. 2–34.

⁴² S.RR.SS. Rapp. Sess. Ungheria. 1925, Sessione 1287; S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1925–1943, pos. 27, fasc. 29, ff. 85r–86r. Lásd még: Tóth: *Modernkori katolicizmus*, 250–251.

nem járulnak hozzá tanulmányaik költségéhez.⁴³ A nuncius értesülései csak részben tekinthetők helytállóknak: az 1924. október 15-ei püspökkari konferencián ugyanis, ahol többek között a Magyar Katolikus Vallásalap által a szemináriumok 1923/1924-es túlkiadásainak fedezésére utalt összeg egyházmegyék közötti elosztásáról esett szó, kissé eltérő kép rajzolódott ki. Eszerint: „a/ Saját vagyonából összes növendékeit eltarthatja az egri, a pécsi és a szombathelyi szeminárium. Az esztergomi 14, a veszprémi 2 növendéket tarthat a saját jövedelméből. A többi egyházmegyei papnevelde vagyontalan.”⁴⁴ Ezen felül, folytatta Orsenigo, a javadalmakra nehezedő adók jelentősen megnöttek az elmúlt években. Így, mielőtt bármit intézkedne az Apostoli Szentszék, mindenképpen szükséges felmérni a rájuk nehezedő terheket. Ehhez azt is hozzátette, hogy Magyarországon teljesen mást takar a püspökök tisztes megélhetése, mint Olaszországban. Amire ott úgy vélik, hogy dúskálni lehet belőle az anyagi javakban, az a főurakkal azonos politikai kiváltságokkal bíró magyar püspökök számára jóhiszeműen elégtelennek tűnik a tisztes megélhetéshez.

Azzal a váddal szemben, hogy sok község nem rendelkezik plébániával és templommal, és a püspökök nemigen tesznek ezek számának gyarapítása érdekében, Hanauer Árpád István váci püspök (1919–1942) példájára utal, aki sokat tett a plébániák, templomok és katolikus iskolák számának gyarapításáért. A nuncius nem részletezi, azonban tudjuk, hogy Hanauer 1920-ban 4 településen (Kerekegyházán, Maglódon, Pestszentlőrincen és Rákosligen), 1921-ben 3 településen (Solt, Gyömrő, Jászszenzlászló), 1922-ben pedig Rákoskeresztúron létesített plébániát, és 1925-ig bezárólag további 14 kuráciát és 3 expositurát állított fel egyházmegyéjében.⁴⁵

Jelentése végén Orsenigo nuncius rámutat, hogy a magyar kormány egyik legnagyobb gondja, hogy erősítse a népben azt a meggyőződést, hogy a politikai berendezkedés, amit a győztesek rákényszerítettek az országra, ideiglenes. Ez a magyarázata annak, hogy – amennyire csak lehetséges – szeretnék meghagyni a háború előtti állapotok külső jegyeit, ideértve a régi egyházi struktúra fenntartását is. Az egyházi javak újrendezését sem a püspökök nem látnák szívesen, sem a kormány, amely könnyen politikai akadályokat támaszthatna. A nuncius következtetése az, hogy a püspökök segítségével átfogó felmérést kell készíteni, hogy

⁴³ A nuncius által már itt kifogásolt tétel orvoslása, következménye lesz majd egy püspökkari határozat, amely 1930-tól kezdve megszüntette a szemináriumi képzés ingyenességét. Vö. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*, I. 307.

⁴⁴ Vö. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*, I. 141.

⁴⁵ Szederkényi László: *Katolikus hitéleti megújulás a Váci Egyházmegye területén a két világháború között*. Doktori disszertáció. PPKE HTK, 2008. 204–205.; *Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis* 16. Lénár Andor: *A váci egyházmegye Hanauer Árpád István püspöksége idején (1919–1942)*. Pécs, 2017. 125–133., 323. Hanauer már 1920. április 22-én buzdítást intézett a papsághoz, hogy szorgalmazza templomépítő egyesületek, bizottságok felállítását és telek szerzését, valamint indítsanak gyűjtést a templomok és lelkipásztori állomások számának növelésére az Alföldön. Az egyházközségeket személyesen is buzdította a templomok számának gyarapítására és a tanyasi lelkipásztori állomások létesítésének kezdeményezésére. Vö. Hanauer Á. István: *Főpásztori körlevelek és intelmek 1919–1929*. Rákospalota, 1930. 40. 1921-ben pedig a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez is felhívást intézett az Alföld jobb lelkipásztori ellátása érdekében. Az utóbbit részletezi: Lénár: *A váci egyházmegye Hanauer Árpád István püspöksége idején (1919–1942)*, 92–93. Nemcsak a váci egyházmegyében, hanem például a szombathelyiben is jelentős tevékenység folyt a lelkipásztori állomások számának gyarapításáért, amiben nem kis szerepet játszott a püspöki biztosság kinevezett zalaegerszegi plébános, Pehm József. Vö. Perger Gyula: *Mindszenty (Pehm) József tevékenysége a Szombathelyi Egyházmegyében, különös tekintettel a zalai kuráciák megszervezésére*. Doktori értekezés. PPKE-HTK. Budapest, 2007.

a Szentszék megismerhesse mind a püspökségek, illetve a káptalanok bevételeit, mind a kiadásait. Előtte azonban lelkiekben fel kell készíteni a püspököket, hogy helyes szándékot és teljes politikamentességet lássanak e felmérésben.⁴⁶ Ahogy e megállapításból kitetszik, a nuncius véleménye szerint a felmérésre alapvetően az egyházmegyék határokat követő újrászétvási előkészítése céljából volt szükség, s elsősorban ez lehetett az oka, hogy a Konzisztoriális és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja együttes ülésen vitatta meg a problémát 1925. november 26-án. A jegyzőkönyv maga rövid és informatív. Megállapítja, hogy a két nuncius információi eltérők, ezért az egyes püspökök közreműködésével kell a püspökségek és káptalanok jövedelmét és a rájuk nehezedő terheket felmérni. Ez meggyőzné a klérust és a kormányt, hogy a Szentszék joga és kötelessége eljárni az ügyben.⁴⁷ Itt tehát tetten érhető az egyházi javak kezeléséről alkotott szentszéki felfogás. Az előkészítő anyagban feltett kérdésre, hogy kell-e, és ha igen, milyen intézkedéseket kell tenni az egyházi javak kezelése és felhasználása tárgyában Magyarországon, a válaszadást elhalasztják, és további információk beszerzését határozzák el.⁴⁸

A felmérés eredménye, a nuncius véleménye

1925. december 13-án Pietro Gasparri értesítette Orsenigo nunciust a két kongregáció pápa által jóváhagyott határozatáról, nevezetesen, hogy a püspökökkel együttműködve felmérést kell készíteni a püspöki menzák és a káptalanok bevételeiről és kiadásairól, illetőleg kötelezettségeikről. Egyben felhatalmazta a vizsgálat elvégzésére, kérve, hogy informálja a pápai államtitkárságot az eredményről.⁴⁹ A nuncius a határozatot egyebek mellett az 1926. március 17-ei – a tanulmányom elején említett – püspökkari konferencián ismertette a püspöki karral, olyan formában, hogy az Apostoli Szentszék a püspökségek, káptalanok és papneveldek jövedelméről és kiadásairól kér számadást a legutóbbi három évre vonatkozóan. A felmérés indokát nem közölte, csak tényét.⁵⁰ A püspöki kar a rendelkezést aggályosnak tartotta a főkegyúri jog és az új államhatárok által ketté vagy háromfelé vágott egyházmegyék szempontjából. Abban egyeztek meg, hogy a számadást egyöntetű formában állítják össze, az összes teher beszámításával, s a püspökkari értekezleten a beteg Csernoch János helyett elnöklő

⁴⁶ S.RR.SS. Rapp. Sess. 1925, Sessione 1287.

⁴⁷ Fontos azonban hozzátennünk, hogy a nuncius a későbbiek folyamán mégis a felmérés titokban tartása mellett érvelt, és elégedetten állapította meg Gasparriak, hogy a sajtó sehol nem közölte, hogy ő is részt vett az 1926. március 17-ei püspökkari értekezleten, ahogy az Apostoli Szentszék levelének tartalmát sem. Vö. S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1926–1957, pos. 33, fasc. 35, ff. 57r–58v, f. 58v. A nuncius 1926. március 20-ai beszámolója.

⁴⁸ S.RR.SS. Rapp. Sess. 1925, Sessione 1287. Ugyanezen az ülésen a tábori apostoli helynök eltartásának kérdésével is foglalkoztak, melyre itt részletesen nem térek ki. A kongregációk illetékességi körét lásd Bánk József: *Egyházi jog. Az egyházi alkotmányjog alapjai*. Budapest, 1958. 49., 55.

⁴⁹ ASV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 5.1, f. 373r.

⁵⁰ A magyar katolikus püspökkari tanácskozási története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között, I. 171. A két kongregáció közös tanácskozása a jegyzőkönyv szerint csak a püspökségek és káptalanok bevételeinek és kiadásainak kimutatását kérte, és ez szerepel Pietro Gasparri 1925. december 13-án Orsenigo nunciushoz írt levelében is. A nuncius 1926. február 16-ai levelében már a szemináriumokról kérendő számadást is javasolja, amely bekerül az államtitkár február 27-ei utasításába, így a püspökkari értekezleten kommunikáltakba is. Vö. ASV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 5.1, f. 373rv; ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 1, 10r–13v; S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1926–1957, pos. 33, fasc. 35, f. 48r–49v.

Szmrecsányi Lajos egri érsek⁵¹ megpróbálja azt elhalasztatni, ameddig a földreform után legalább a javadalmak helyzete kellően áttekinthető lesz.⁵²

A kollektív közlést, illetőleg felhívást követően a magyar főpásztorok közül akadtak, akik rövid időn belül elküldték a számadásokat,⁵³ másokat a nuncius levélben szólított fel azok beküldésére. A pécsi apostoli adminisztrátornak küldött levélben például a legszigorúbb pápai titoktartási kötelezettség mellett (*sub secreto Sancti Officii*) kérte a bruttó bevételek átlagát az utóbbi három-öt évben, jelezve a természetbeni bevételeket is hozzávetőlegesen magyar valutában, valamint a rendes kiadásokat (adókat, kegyúri költségeket stb.), amelyek segítségével megállapítható a javadalom nettó éves jövedelme.⁵⁴ Nemcsak a magyarországi székhelyű ordináriusoktól kérte a bevételek és kiadások mérlegét, hanem a nunciátúrai iratanyag tanúsága szerint a nagyvárad apostoli kormányzótól, Lindenberger Jánostól és a csanádi püspöktől, Glattfelder Gyulától is, akinek a székhelye külföldre került, de azon munkálkodott, hogy Magyarországra helyeztesse át.⁵⁵ Előfordult, hogy a nuncius a választ nem tartotta kielégítőnek, és az alaposabb vizsgálat érdekében további információt kért.⁵⁶

A pontos összegekről az egyes egyházmegyéből beküldött kimutatások nem maradtak fenn a nunciátúrai és az államtitkársági anyagban, mindössze a főpásztorok által írt szűkszavú kísérőleveleket ismerjük. Csak a nagyvárad egyházmegye Magyarországon található részéről küldött levelek részletesebbek, de ezek az adatok végül nem kerültek bele a nuncius 1927. január 17-én a beküldött információk alapján megfogalmazott átfogó jelentésébe.⁵⁷ Ezenkívül az egri főkáptalan jövedelmeiről az átfogó jelentés után utólag bekért információ, a fejenként egy kanonokra jutó jövedelem kimutatása áll rendelkezésünkre,⁵⁸ valamint elszórtan más témával foglalkozó fasciculusokban, például a nunciusnak a székesfehérvári káptalan 1923–1925-ös évenkénti jövedelmét rögzítő válaszlevélből kiragadott sorok,⁵⁹ illetve a csanádi püspök levele, amelyben a püspökség e három évre vonatkozó jövedelmére is kitért.⁶⁰ Így jelen tanulmányomban elsősorban azt fogom vizsgálni, hogy Orsenigo nuncius szűrőjén keresztül az Apostoli Szentszék milyen információkkal, elképzelésekkel

⁵¹ 1912-től 1943-ig egri érsek. Vö. Szecskó Károly: *Dr. Szmrecsányi Lajos egri érsek (1851–1943)*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 7. évf. (1995) 3–4. sz. 152., 156.

⁵² *A magyar katolikus püspökkari tanácskozáások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*, I. 172.

⁵³ A nuncius a püspöki kar tagjainak addigi válaszárol, reakcióiról 1926. április 29-én számolt be Gasparrinak: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1926–1957, pos. 33, fasc. 35, ff. 64r–65v. (A dokumentum gépelt másolata: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 1. ff. 36r–37v.)

⁵⁴ Vélhetően a többi magyar főpásztortól is hasonló értelemben kért információt. A pécsit lásd: ASV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 5.1, f. 379r. A nuncius 1926. január 8-ai levelének tervezete. Mellette uo., f. 378r. Zichy Gyula 1926. január 13-ai kézzel írt válaszlevele, melyben közli, hogy általános helynökét bízta meg az információ beszerzésével.

⁵⁵ Lásd például: ASV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 2.6. ff. 156r–158r.

⁵⁶ ASV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 5.1.

⁵⁷ S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1925–1943, pos. 27, fasc. 29, ff. 100r–105v.

⁵⁸ S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1925–1943, pos. 27, fasc. 29, ff. 96r–97r. Az egri káptalan jövedelme körülbelül évi 6 millió líra. A nuncius 1927. február 1-jei jelentése.

⁵⁹ S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1923–1939, pos. 17, fasc. 24, f. 40rv. A nuncius 1926. május 3-ai jelentése Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak.

⁶⁰ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 2.6, f. 156r–158r, 157r.

rendelkezett a magyar egyházi javakról, az azokat terhelő kötelezettségekről és a nagyjavadalmasok vagyonkezeléséről.⁶¹

1927 elejére az összes jelentés beérkezett, az összevetésnél azonban nehézséget jelentett, hogy egyesek aranykoronában, mások papírkoronában adták meg a bevételeket és kiadásokat. A nuncius ezt úgy hidalta át, hogy valamennyi összeget lírába váltotta át, így egységesítve a kimutatást. Mivel konkrét váltószámokkal számolt, miközben a papírkorona értéke hónapról hónapra változott,⁶² kimutatása csak megközelítőnek tekinthető. Az általa közölt táblázat a javadalmak kiterjedését tartalmazza, illetve a nettó jövedelmet, kiadásokat és kötelezettségeket, a maradványt és az esetleges deficitet. A káptalanok esetében ehhez még az egy-egy kanonokra eső osztalék mértéke járul. A püspökségekre vonatkozó táblázatban csak a magyarországi székhelyű római katolikus érsekségeket és püspökségeket tünteti fel, szám szerint kilencet, amihez a csanádi püspökséget veszi hozzá, melynek főpásztora, Glattfelder Gyula Magyarországon tartózkodott, és új püspöki székhely kiépítésén munkálkodott. A káptalanokra vonatkozó táblázatban mind a kilenc, Magyarországon maradt székhelyű római katolikus székeskáptalan szerepel. A hajdúdorogi püspökség, illetve káptalan talán azért maradt ki a felsorolásból, mivel a görög katolikusok ügyeivel – a hit és erkölcs dolgait kivéve – a Keleti Egyházügyi Kongregáció foglalkozott.⁶³

A táblázat szerint a kalocsai, egri és veszprémi javadalom jövedelme volt a legnagyobb, és a legtöbb aktívumot is ezek mutatták fel, míg a legkisebb a szombathelyi püspöki javadalom, amely egyben a legkisebb jövedelemmel is rendelkezett. Négy püspökség – a székesfehérvári, csanádi, szombathelyi és váci – esetében negatív eredménnyel zárt a mérleg. A veszteséget a nuncius leírása szerint rendkívüli kiadások okozták: a szombathelyi püspökség esetében a székesegyház restaurálása, a váci és székesfehérvári egyházmegyéek esetében a szeminárium bővítése, míg Csanádnál az új püspöki székhely felállítására törekvés. Mikes János szombathelyi püspök (1911–1936) 1923–1924-ben restauráltatta a székesegyház homlokzatát Müller Ede szombathelyi építési vállalkozóval. Ennek költségei 600 millió koronát tettek ki.⁶⁴ Hanauer István váci püspök 1922 és 1930 között építtette át a papnevelő intézetet Váczy-Hübschl Kálmán főmérnök tervei szerint három lépésben. Azt a korabeli megállapítást, hogy a püspökség teljes jövedelmét ennek szolgálatába állította volna, némileg túlzónak kell tartanunk, azonban beszédes adat, hogy 1925-ben az új épületrészre 1100 millió koronát irányoztak elő.⁶⁵ A székesfehérvári egyházmegye szemináriuma a vizsgált három évben nem

⁶¹ A hazai levéltári anyagban egyelőre nem volt lehetőségem minden egyházmegyei, illetve főegyházmegyei levéltárban kutatást végezni, hogy a jelentések esetlegesen megőrzött másolatát is tanulmányozzam. A Zsinati Kongregáció anyagában – ahová feltételezhetően kerültek (erről később jelen tanulmányomban írok) – mindeddig nem találtam őket. Lásd még e tanulmány 18. és 109. lábjegyzetét.

⁶² Erre kiváló rálátást ad: Botos János: *A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924*. Múltunk, 60. évf. (2015) 3. sz. 70–138. Vö. Pénzügyi Közlöny, 50–52. évf. (1923–1925) – amely tartalmazza minden hónap végén a hivatalos valutaárfolyamokat. Orsenigo nuncius véleménye szerint az aranykorona körülbelül 5 olasz lírát ért, míg egy aranykorona 1923-ban 3500 papírkoronát, 1924-ben 15 000 papírkoronát, 1925-ben pedig 14 500 papírkoronát. S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1925–1943, pos. 27, fasc. 29, f. 100v.

⁶³ Vö. Bánk: *Egyházi jog*, 50.

⁶⁴ Vö. Géfin Gyula: *A szombathelyi egyházmegye története (1777–1929)*, II. Szombathely, 1929. 162–163.

⁶⁵ Vö. *A szeminárium építkezése*. Váci Hírlap, 39. évf. (1925) 60. sz. 2. Bővebben lásd: Lénár Andor: *A papnevelés helyzete és jellemzői a Váci Egyházmegyében a két világháború között*. In: Gergely

működött, az egyházmegye ifjú teológusai 1918-tól kezdve más egyházmegyei szemináriumokban nevelkedtek. A szeminárium épületében 1919-ben a vörös őrséget szállásolták el, majd Trianon után a menekülteket; 1924-től a Ferenc József Nőnevelő elemi iskola működött az emeletén. Az elvi döntés az intézmény helyreállításáról már 1924-ben megszületett: az egyházmegyei zsinaton határoztak róla, ahol a papság kérését Szentiványi Károly rátóti prépost öntötte szavakba, ideális előterjesztőként, mivel már évek óta az egyházmegye területén kívül, Gyulafirátóton élt, így felette állt minden belső csoportosulásnak. A zsinat nyomán a papságot megadóztatták e célra, és a papi végrendeletekben is köteles részt kellett a szemináriumnak biztosítani. Ezenkívül a hívek is jelentős összeggel járultak hozzá a szeminárium újbóli megnyitásához. Sőt Prohászka Ottokár az Apostoli Szentszéktől kérvényezte egy kanonoki stallum üresedésben hagyását is a nemes szándék megvalósítása érdekében.⁶⁶ A nuncius jelentésében vélhetően az 1926-os megnyitás előkészületének költségeire utalt, amelyekhez mind a papság, mind pedig a hívek jelentős összeggel járultak hozzá. Végül a szegedi püspöki székhely megalapozásának kiadásaira Glattfelder Gyula csanádi püspök⁶⁷ 1926. január 12-ei leveléből nyerhetünk némi információt. Ebben a csanádi püspök arról írt, hogy 1924-ben 70 ezer aranykoronát fordított szeminárium és tanítóképző építésére, 1924-ben 55 ezer aranykoronát a püspöki rezidencia kiépítésére, 1925-ben pedig 40 ezret a püspöki palotában az új püspöki oltárok felállítására.⁶⁸ A három év egyenlegét deficittel záró négy püspök közül családi háttere miatt – Mikes János grófi és Glattfelder Gyula nemesi származású volt – ketten tudták saját pénzükből fedezni a püspökség bevételén felüli kiadásokat, a váci és székesfehérvári püspök nem.

A nuncius a táblázathoz fűzött kommentárban rámutatott, hogy bár egyes püspökségek hatalmas földterületekkel bírtak, csekély aktívumot mutattak, amit a föld termőképességének egyenetlenségére vezetett vissza: nem mindegy, hogy hektáronként 50 vagy 800 lírát érnek. E megállapítást (mindamellet, hogy a termőföld termőképessége valóban eltérhetett) fenntartással kell kezelnünk, a jövedelembeli egyenetlenségeknek ez nem lehetett kizárólagos oka. Ezenkívül Orsenigo megjegyzi, hogy habár a püspökök sok energiát fektetnek a püspöki javak igazgatásába, mégis az a hír járja róluk, hogy nem kellően kompetens kezelői

Jenő – Horváth Ildikó – Tornyai Anna (szerk.): *Ahogy mi látjuk: Tanulmányok*. Budapest, 2007. 157–181.

⁶⁶ Mózessy Gergely: *Prohászka Ottokár és a székesfehérvári szeminárium*. Kút, 2. évf. (2003) 3–4. sz. 69–79., különösen: 75–79.; Mózessy Gergely: *Prohászka Ottokár és a székesfehérvári papnevelés*. In: Csurgai Horváth József – Demeter Zsófia – Vizi László Tamás (szerk.): *Laudatio et salutatio*. Tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára. Székesfehérvár, 2004. 315–331., 323–328. A szeminárium éves bevétele így 200 millió korona volt, azonban a fennmaradó 300 milliós éves működési költséget a források nem részletezik. Vö. uo. 327. A zsinat döntéséről lásd: Mózessy Gergely (összeállította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta): *A Székesfehérvári Egyházmegye Zsinatai a 20. század első felében*. Budapest, 2016. (Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak. Egyháztörténeti források 5.) 26–27., 74., 315. Rendelkezés a papság megadóztatásáról, az ún. *seminaristicum*ról: uo. 145. 219. §; arról, hogy a papság köteles végrendeletben legutóbbi évi nyugdíjárulékának legalább hatszorosát az egyházmegyére hagyni, melynek egyharmada a papnevelő intézetet illeti: uo. 174. 276. §.

⁶⁷ 1911-től 1942-ig csanádi püspök, 1942-ben kalocsai érsekké nevezték ki. Bár a kinevezést elfogadta, de betegsége miatt székfoglalása egyre csak húzódott. A kánonilag erre előírt négyhónapos határidő (vö. *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi*, 333. kánon, 88.) letelte után 1943 februárjában visszalépett. Érsek-püspöki címet kapott, majd nem sokkal később, 1943-ban elhunyt. Vö. Tóth Tamás: *Glattfelder Gyula c. érsek (1943), csanádi püspök (1911–1943)*. *Deliberationes*, 4. évf. (2011) 2. sz. 254., 256.; PL, Cat. 22, 10543/1942.

⁶⁸ További kiadásokat lásd: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 2.6, f. 156r–158r, 157r.

azoknak – legalábbis a kormány több alkalommal ezt állapította meg, amikor a javakat *sede vacante* kezelte. A nuncius nem tisztázza, hogy a kormány ezt mi alapján tette: a vagyonfelügyeleti jog egyik jogosítványa volt ugyanis székküresedés idején a javak kezelése, a jövedelem a Vallásalapba folyt be.⁶⁹ Más alkalommal, folytatja a nuncius, a kormány magához vonta a kezelést a gazdasági csőd megelőzésére: itt konkrétan a szatmári püspökség példáját említi, de történetét nem részletezi.⁷⁰ E javadalom magyarországi részének kezelésével az idős Boromisza Tibor püspök⁷¹ a román állampolgársággal rendelkező Hámon Róbert irodaigazgató kanonokot⁷² bízta meg, aki részt vett egy részvénytársaság megalapításában, és a részvények ellenértékeként a vagyonfelügyeleti hatóság tudta és beleegyezése nélkül a püspökség teljes élő és holt gazdasági felszerelését a részvénytársaság tulajdonába bocsátotta. Ráadásul a Magyarországon elterülő püspökségi földbirtokok kezelésével 1925-ben három évre a részvénytársaságot bízta meg korlátlan ellenőrzési joggal, kizárva a vagyonfelügyeleti jogot, a vallás- és közoktatásügyi miniszter szerint nagyon csekély holdankénti haszonbért állapítva meg. Bár végül a részvénytársaság tagjai visszakoztak, a vallás- és közoktatásügyi miniszter jobbnak látta saját kezelésbe venni a püspöki javadalmat 1926-ban – tehát még Boromisza életében –, különösen, hogy többmilliárdos hitel és jelentékeny adóhátralék is terhelte.⁷³ Ezenkívül a nunciusnak nem lehetett tudomása róla, de Bethlen István miniszterelnök az általa 1925. július 9-ére a Miniszterelnökségre összehívott bizalmas értekezleten leszögezte véleményét: „...amíg elszakadt területeken magyar emberek a püspökök, illetőleg a kanonokok, azoknak adjuk oda a jövedelmet, mert ezek gondoskodnak arról, hogy ezen jövedelem a magyarság előnyére fordíttassék. Amennyiben már nem lesznek magyarok ezeken a helyeken, úgy mi disponálunk a jövedelemről.” Tehát nemzeti érdekek is befolyásolhatták, hogy ki kezelje azoknak a káptalanoknak, illetve püspökségeknek a magyarországi jövedelmét, melyek székhelye külföldön maradt.⁷⁴

A nuncius összességében azt állapítja meg, hogy bár a világháború előtt egynéhány püspök kiemelkedő luxusban élehetett, most ennek mértéke csökkent, bár méltóságuktól még

⁶⁹ Vö. Csizmadia Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*. Budapest, 1966. 177–195., különösen: 177–179. A vagyonfelügyeletet a király a vallás- és közoktatásügyi miniszter útján gyakorolta, akinek e jogköre származtatott módon a király nélküli királyságban is megmaradt.

⁷⁰ S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1925–1943, pos. 27, fasc. 29, f. 101v.

⁷¹ 1906-tól 1928-as haláláig állt a szatmári egyházmegye élén. Bővebben: Illyés Csaba (összeállította): *A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa*. Szatmárnémeti, 2006. 50–55.

⁷² 1873-ban született, 1895-ös pappá szentelését követően az egyházmegyei hivatalban működött különböző tisztségekben. 1911-től volt irodaigazgató, és 1921-ben lett székesegyházi kanonok. 1934-ben Szatmárnémetiben hunyt el. Vö. *A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa*, 325.

⁷³ A vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1723. évi LXXI. törvénycikk alapján helyezte zárgondnokság alá a püspöki javadalmat. Vö. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1926. február 26. E forrásban a részvénytársaságról az információk ellentmondásosak. Egyrészt a megalakulása körülményeit és a bérbeadás tényét is napra pontosan rögzíti, másrészt azonban (f. 16.) az olvasható, hogy a részvénytársaság megalakulása a földbirtokos tagok visszalépése folytán meghiúsult. Csernoch hercegprímásnak a javadalom zárgondnokság alá helyezése előtti leírása szerint egy református vallású laikus jószágigazgató kezelte félre a szatmári püspöki javadalmat. Vö. A primás 1926. január 18-án Orsenigo nunciusnak írt levele: ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 2, f. 45rv. Lásd még: Primási Levéltár (a továbbiakban: PL) Cat. D/C, 899/1926; 316/1926 ad 899/1926; 68/1926 ad 899/1926.

⁷⁴ Az idézet forrása: MNL OL K 105 A Vatikáni Követség iratai, 35. csomó, M6/3, 1925, f. 10. A fent említett értekezletről készült feljegyzés.

mindig elválaszthatatlan a luxus és a pazar székhely, elsősorban azért, mert a magyar közvélemény elvárja azt.

Az általános megjegyzések után Orsenigo a püspöki, illetve érseki javadalmakat terhelő kiadásokra és kötelezettségekre, majd a keletkezett feleslegekre és azok felhasználására mutat rá. Ebből kiváló rálátást kaphatunk arra, hogy melyek voltak ezek közül a legfontosabbak, illetve az Apostoli Szentszék a nuncius nyomán melyeket tartotta különösen számon. A jövedelmek ötödét érte el az adó, amelyet a kormány 1924-ben vetett ki.⁷⁵ Szintén nagyok a kegyuraságból fakadó terhek, mivel valamennyi püspökség több plébánia kegyura volt. A szemináriumok fenntartása is jelentős kiadással járt, mivel a szeminaristák nem fizettek az ellátásukért, és a papi szolgálatukat megkezdőknek a könyveket, ruhákat, breviáriumokat is a püspökök biztosították. Ez egybecseng azzal, amit a nuncius már 1925. novemberi jelentésében leírt, és amely gyakorlat ellen többször felemlítette a szavát. Ennek nyomán megszűnt a szemináriumi képzés ingyenessége: 1930-ban egy püspökkari határozat értelmében bevezették a szemináriumokban a növendékek részéről a tartásdíj fizetését.⁷⁶ A papnevelésre fordított kiadásokat az adminisztratív bevételek nem ellensúlyozták, ugyanis ezek a „szolgáltatások” vagy ingyenesek voltak, vagy minimális taxával jártak. Példaként a *celebretet* említette, amely a kúria által kiállított papi igazolvány volt: az egyházmegyei papok ezzel tudták magukat igazolni más egyházmegye főpásztorai előtt, vagy például ezzel tudtak egy másik egyházmegyében misézni. A nuncius értesülése szerint a püspökök fizették a papság lelkigyakorlatát is, valamint pénzügyi segítséget nyújtottak a trónfosztott királyi családnak. Az utóbbi információt állítása szerint a győri püspöktől vette, aki részben ezzel is magyarázta a püspöki menza kiadásait.⁷⁷

A keletkezett maradvány nem kicsi: az kalocsai érsekségé 150 ezer líra, a veszprémi püspökségé 110 ezer líra, az egri érsekségé 70 ezer líra, az esztergomi érsekségé 50 ezer líra, a pécsi püspökségé 120 ezer líra.⁷⁸ Hova fordítására egy-két példát említett a nuncius: Az

⁷⁵ A kormány 1924-ben a VI. törvény alapján belső kölcsönt vetett ki az államháztartás hiányainak fedezésére, azonban arra vonatkozó utalást nem találtam, hogy annak mértéke a nagyjavadalmak jövedelmének ötödét tette volna ki. Szintén 1924-ben került sor a földbirtokrendezési novella kiadására, amely az 1920. évi XXXVI. törvény végrehajtásához kapcsolódott. A törvények végrehajtási rendeleteit lásd: *Magyarországi Rendeletek Tára*, 58. évf. (1924) 223–252., 1081–1095. Glattfelder Gyula már idézett 1926-os kimutatása szerint az egyházi nagyjavadalmak földreform és vagyonváltás céljára birtokterületük 15–20%-át adták át. Vö. Gergely: *A katolikus egyház*, 302–303.

⁷⁶ Vö. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*, I. 307.

⁷⁷ Kutatásaim során magam is többször találkoztam e tétellel, például a szombathelyi püspök, az egri főkapitány, illetve az esztergomi érsek kiadásai között. Az 1924–1925. évre például az egri székesfőkapitány 23 500 000 koronát ajánlott fel a királyi család részére. Vö. MNL HML XII.2/a – Az Egri Kapitány Magánlevéltára, tanácskozmányi jegyzőkönyvek és iratok 1754–1945, 329/1925; PL Egyházkormányzati iratsorozat, mutatókönyv, 1926 – több vonatkozó tétel; Mikes püspök legitimizmus a korszakban közismert volt. Vö. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*, I. 121–122. (1923. október 10-ei ülés, napirendi pontok előtt), 160. (1925. október 14-ei ülés, 6. pont). Az általa melegen pártolt segélyakcióról bővebben lásd: Bakó Balázs: *Gróf Mikes János, a szombathelyi egyházmegye püspöke*. Doktori disszertáció. ELTE, Budapest, 2013., különösen: 156–158.

⁷⁸ Ahhoz, hogy a nuncius hogyan váltotta át aranykoronáról, illetve papírkoronáról az értékeket, lásd e tanulmány 62. lábjegyzetét. A líra és a korona, illetve a líra és a pengő közötti hivatalos árfolyamváltáshoz lásd: *Pénzügyi Közlöny*, 50–54. évf. (1923–1927), továbbá: *Gazzetta Ufficiale del Regno d'Italia*, 54–58. évf. (1923–1927). A líra 1923–1927-es értékéhez összevetésül szolgálhat az Olasz Királyságban az alapvető élelmiszerek átlagára. A kenyér átlagára 1923-ban 1,47, 1924-ben 1,52,

esztergomi érsek a reprezentációra, kegyes vagy kulturális célok előmozdítására és a szegények segítésére fordította. Az egri érsek az egyházmegye vizitálását, valamint hivatalos útjait finanszírozta belőle. A kalocsai érsek nem részletezte, de a nuncius tudni vélte, hogy a jezsuita gimnázium és a líceum építésére fordította. A kalocsai jezsuita gimnázium azonban 1860-tól várta a növendékeket, és a vizsgált időszakban 1925-ben mindössze házi villanytelep létesült benne.⁷⁹ Így vélhetően a Zichy Gyula által Pécsen létesített X. Pius gimnázium és konviktussal keverte ezt össze a nuncius, amely ugyan már 1912-ben megnyitotta kapuit, azonban továbbépítésére csak 1926-ban került sor, amikor elkészült a délnyugati szárny fele. A kollégium Jézus Szíve templomának alapkövét pedig 1927 őszén rakták le.⁸⁰ A Zichyt követő pécsi püspök, Virág Ferenc – akit 1926-ban határozottan azért nevezett ki az Apostoli Szent-szék, mivel lelkipásztori gyakorlatlall rendelkező, ezen a téren szerzett érdemei alapján alkalmas egyént szeretett volna a püspöki székbe, nem hazudtolva meg a várakozásokat⁸¹ – a javadalomba lépésének költségei dacára növelte a segélyeket, és 300 millió koronát ajánlott fel templomépítésre.⁸² Ez a kimutatásba már nyilvánvalóan nem kerülhetett bele, hiszen 1925-ig bezárólag kérte be a nuncius a bevételeket és kiadásokat, a jelentésben azonban helyet kaphatott. A maradvány megfelelő elhelyezésére ösztönözte a püspököket az a tény, hogy a fizetőeszköz elértéktelenedése miatt a kegyes alapítványok tőkéi is elértéktelenedtek, csakúgy, mint a háborús kiadások fedezésére az állam által kibocsátott és a püspökségek által is jegyzett hadikölcsön-kötvények.

A káptalanok közül csak a magyarországi székhellyel rendelkezőket tüntette fel a nuncius a táblázatban. Ennek oka elsősorban az, hogy diplomáciai küldetése – a magyar állam mellett – a magyarországi katolikus egyházhoz szólt,⁸³ másrészt azokból a káptalanokból, melyek székhelye külföldre került, sokkal nehezebb lett volna széles körű információt be-

1925-ben 2,18, 1926-ban 2,50, 1927-ben 2,06 líra volt. Egy liter tej átlagára pedig 1923-ban 1,57, 1924-ben 1,52, 1925-ben 1,60, 1926-ban 1,77, 1927-ben 1,58 líra. További példákkal lásd: Istituto Centrale di Statistica: *Sommario di statistiche storiche dell'Italia 1861–1965*. Roma, 1968. 119–120. Az átlagárak kiszámításának módjáról: uo. XXVII. A líra értékére némi rálátást adnak az olasz minisztériumok rendelkezéseiben szereplő összegek is. Például 1926 decemberében az Università di Román politikatudományt tanuló öt diáknak az oktatásügyi minisztérium fejenként 10 000 lírás ösztöndíjat hirdetett (Gazzetta Ufficiale del Regno d'Italia, 57. évf. [1926] 290. sz. 5468.), a milánói l'Istituto scientifico tecnico Ernesto Bredában pedig két kohászati tanulmányokat folytató diáknak fejenként 9000 lírás ösztöndíjat. (Gazzetta Ufficiale del Regno d'Italia, 57. évf. [1926] 281. sz. 5340.). Ugyanekkor egy kémikus gyógyszerész kezdő fizetése a haditengerészetnél 9500 líra volt, melyhez különféle pótlékokból még körülbelül 5000 líra jöhetett hozzá. (vö. Gazzetta Ufficiale del Regno d'Italia, 67. évf. [1926] 298. sz. 5607.)

⁷⁹ Kerkai György S. J.: *A Kalocsai Kollégium 1860–1940*. Budapest, 1942. (Különlenyomat a Jezsuita Történeti Évkönyv 1940-ből), 5., 12.; A kalocsai érsekség legújabbkori történetét áttekintő Lakatos Andor sem ír a kalocsai jezsuita intézmények jelentős felújításáról a vizsgált időszakban. Vö. Lakatos Andor: *A kalocsai érsekség 100 esztendeje. A Kalocsa-Bácsi érsekségtől a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegyéig 1909–2009*. Pozsony, 2009.

⁸⁰ Alapításának körülményeihez lásd: Somodi Imre: *A pécsi Jézus Társasági Pius Kollégium alapítása*. Egyháztörténeti Szemle, 11. évf. (2010) 85. sz. 66–87. Az 1926–1927-es építkezéshez: Somodi Imre: *A pécsi jezsuita Pius Kollégium*. Távlatok, 19. évf. (2009) 85. sz. 91–96.; *Székesfehérvári Tanterület. Jézus Társasága pécsi Pius-Gimnáziumának értesítője az 1933/34. iskolai évről*. Pécs, 1934. 83.

⁸¹ A kinevezéssel kapcsolatos több dokumentum, köztük nunciusi jelentések: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1920–1926, pos. 13, fasc. 23. A pécsi püspöki kinevezésről külön tanulmányt írok.

⁸² Itt a decsi templomról lehet szó, vö. *A pécsi püspök fejedelmi adománya a decsi templom céljaira*. Tolnamegyei Újság, 8. évf. (1926. november 27.) 47. sz. 5.

⁸³ *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi*, 267. kánon, 72.

szerezni a külföldön székelő ordináriustól (a felmérés, mint említettem, a püspököket szólította meg, rajtuk keresztül kérte be a nuncius a káptalanokra vonatkozó adatokat). Ezek a káptalanok általában képviselő útján igazgatták itt maradt birtokaikat – kivéve a nagyvárad káptalant, amely itt élő tagjai segítségével maga kezelte –, ami szintén nehezíthette volna az információbekérést, a több kézen átfutó információkérés miatt a felmérés ténye vélhetően nem maradt volna titokban az újságok és így a közvélemény előtt, ami konfliktusokhoz vezethetett volna a vagyonfelügyeleti jogról eltérően gondolkodó kormányval.⁸⁴

Valamennyi káptalan aktívummal szerepel a nuncius táblázatában, bár annak mértékét Eger és Veszprém esetében nem tüntette fel, mivel az volt a meggyőződése, hogy nem lehet kikövetkeztetni a számadásukból, mennyi jut évente egy kanonoknak a jövedelemből, pedig a stallumok itt a legjobban dotáltak.⁸⁵ A veszprémi káptalan például 1923-ban 180 ezer lírát osztott szét fejenként, míg 1924-ben és 1925-ben markánsan passzív mérleggel zárt úgy, hogy végül a három év átlagában 200 ezer lírás adósságot jegyzett fel a nuncius. Ugyanakkor nem gondolta, hogy a kanonokok ebben a két évben ne osztottak volna fel maguk között elégséges összeget.⁸⁶ A dokumentum nunciaturai piszkozatán kézírással melléjegyezve az szerepel, hogy a veszprémi kanonokok 1924-ben és 1925-ben fejenként 30 ezer lírát osztottak fel maguk között a szokásos természetbeni juttatáson (fa, bor, hús, hal, tej, liszt stb.) kívül.⁸⁷ A nuncius által megfigyelt, 1926–1927-re felhalmozott tetemes adósság abból

⁸⁴ Arról, hogy pontosan ki kezelte az egyes káptalanok Magyarországon maradt javait, a vonatkozó alapkutatások hiányában mindössze elszórt információkat találunk, ezeket gyűjtöttem itt egybe. A nagyvárad káptalan magyarországi tagjai maguk kezelték a káptalan magyarországi birtokait. Vö. PL. Cat. D/C 675/1937 ad Cat. D/C 4377/1943. Róluk bővebben lásd: Merényi-Metzger Gábor: *A nagyvárad székeskáptalan tagjai (1920–1945)*. Turul, 70. évf. (1997) 1–2. sz. 13–19., különösen: 15. A debreceni apostoli kormányzó, Lindenberger megadta a szükséges információt a nagyvárad káptalan magyarországi javaival kapcsolatban 1926. január 27-én és április 28-án Cesare Orsenigo nunciusnak írt levelében (ASV, Arch. Nunz. Ungheria, busta 16, fasc. 5.1, f. 385rv, f. 388r), azonban ezt a nuncius nem használta fel jelentésében. Felmerülhet még, hogy esetleg egyes külföldön rekedt székhellyel rendelkező káptalanok földbirtokait az állam kezelte volna, melynek meggyőződése a vagyonkezelésről az Apostoli Szentszékétől eltért, így sokkal nehezebb lett volna információt szerezni. E feltételezést azonban cáfolni látszik Serédi 1931. november 25-ei, Eugenio Pacelli bíboros államtitkárnak írt levele, melyben megjegyzi: „*Ma i beni dei Capitoli di Cassovia, Rosnavia e Scepisio rimasti in Ungheria, finora erano ed anche adesso sono in mano degli stessi Capitoli, i quali li amministrarono e godettero delle loro rendite.*” (Magyar fordításban: „De a kassai, rozsnyói és szepesi káptalanok Magyarországon maradt javai mindeddig, ahogy jelenleg is, ugyanezen káptalanok kezében voltak, akik kezelték őket és a jövedelmeiket élvezték.”) S.RR.SS. AA.EE.SS., Cecoslovacchia, Anno 1928–1935, pos. 97, fasc. 100, ff. 63r–64v. A felsoroltakon kívül a szatmári káptalan magyarországi jövedelmeinek kezelése jöhet még szóba, ezt azonban a káptalan az 1929-es állami zár alá vételig egy világi segítségével kormányozta, és jövedelméből részesült. Ezt követően Glattfelder elnökletével püspökkari bizottság kezelte. Vö. Cesare Orsenigo nuncius 1929. augusztus 8-ai levele Pietro Gasparrinak. S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1924–1938, pos. 46, fasc. 43, ff. 35r–36r; *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*, I. 287–289.

⁸⁵ E megállapítását Eger esetében a későbbiekben utólag bekért pontosítás (vö. Egri Főegyházmegyei Levéltár [a továbbiakban: EFL], Capitulum Metropoli, 5516/1926) után némileg finomítja: ha nem is annyira kiemelkedően gazdagok, mint a közvélemény gondolja, 6 millió lírás éves bevétele így is van a káptalannak, és egy kanonoknak évente 57 ezer líra jut, nem számolva a naturáliákat. Vö. S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1925–1943, pos. 27, fasc. 29, ff. 96r–97r. Ahhoz, hogy mennyit ért a líra a vizsgált időszakban, lásd a 78. lábjegyzetet.

⁸⁶ S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1925–1943, pos. 27, fasc. 29, ff. 103r.

⁸⁷ Vö. ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 20., fasc. 2/2, ff. 229–240.

adódott, hogy a káptalani gazdaság korszerűsítésére, a gazdaságában végzett beruházásokhoz, adó- és számlatartozások rendezésére a törzstőkéből használtak fel, ami – hacsak nem ingatlan vételére fordították – hagyományosan visszatérítési kötelezettséggel járt együtt.⁸⁸ Az összeget visszafizetni csak a gazdaság irányításának központosításával és kölcsön felvételével látták kivitelezhetőnek, mely utóbbira a kedvező gazdasági konjunktúra ráerősített.⁸⁹ Orsenigo nuncius azt javasolta, hogy 1926-ra és 1927-re vonatkozóan is fel kellene kérni számadás készítésére e két káptalant, mivel hosszabb periódust vizsgálva pontosabb adatok nyerhetők. A többi káptalan tagjai 20 és 57 ezer líra közötti osztalékkal bírtak, ami Magyarországon nem számított kiemelkedőnek. Két olyan káptalan is akadt, a székesfehérvári és a váci, ahol olyan kevés összeg, 12–14 ezer líra jutott egy kanonokra, hogy az alig volt elég a megélhetéshez, Vácott a püspöknek kellett őket kisegítenie.⁹⁰ Kiadásai közül az adókat és a kegyuraság költségeit emelte ki a nuncius.

A magyar káptalanok állítólagos nagy gazdagságát nem látta igazoltnak a vizsgálat fényében. Ez mindössze néhány kanonokra volt jellemző, akik nemcsak a káptalani javadalmat, hanem apátságok vagy prépostságok jövedelmeit is bírták, vagy jól dotált egyéb hivatalt láttak el – ami miatt néha vagy rendszeresen nem tudtak részt venni a közös zsolozsmázásban –, így 150–200 ezer lírás éves jövedelemmel rendelkeztek. A jól dotált hivatal alatt érthetjük a közéletben, illetve politikában való részvételt, hiszen elsősorban ez volt az, ami miatt a kóruszolgálat alól a káptalani tagok felmentésüket kérték.⁹¹ A nuncius észrevételezte azt is, hogy a 395. kánonban rögzített kötelező napi osztalékot nem vezették be, ahogy a *punctator*

⁸⁸ Vö. PL. Cat D/C 3303/1936 in 675/1937 in 4377/1943. Madarász Istvánnak, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium I. ügyosztálya vezetőjének 1936. október 2-án kelt, Serédi Jusztiniánnak írt levele; Petrovay Zoltán: *A királyi javadalmazásból eredő katolikus egyházi javak kezelésének és felügyeletének szabályai*. In: Angyal Pál – Baranyay Jusztin – Móra Mihály (szerk.): Notter Antal Emlékkönyv. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről. Budapest, 1941. 932.

⁸⁹ Az adósság keletkezését egy 1942-es leírásban vezetik vissza 1920–1925-re: Veszprémi Érseki Levéltár (a továbbiakban: VÉL) III.1.1.c. 1942. jún. 27., 8. pont. Az okokhoz lásd az 1943. október 16-án kelt káptalani jegyzőkönyv 1. pontját. A káptalan 20. századi történetével eddig csak jómagam foglalkoztam, de még nem találtam részletes kimutatást az 1920–1925-ben felvett kölcsönről, illetve részletes, tetszertű kimutatást arról, hogy pontosan milyen szükséges és hasznos beruházások, korszerűsítések és adó- és számlatartozások miatt vált szükségessé felvétele. Mindössze a káptalani jegyzőkönyvekre és itt-ott előbukkanó elszórt adatokra támaszkodhatunk, ugyanis a püspökség és a káptalan 20. századi gazdasági irattára a második világháború során megsemmisült. Magának a káptalan irattárnak a sorsáról nincs tudomásunk. Vö. Varga Tibor László (szerk.): *Folytonos fegyverroponogás közepette. Források a veszprémi egyházmegye második világháborús veszteségeiről*. I. Veszprém, 2015. (A veszprémi egyházmegye múltjából 27.) 535.; Tóth Krisztina: *A veszprémi püspökség és káptalan gazdálkodása a második világháború idején*. In: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): „Nehéz időkben dönteni kell”. A veszprémi püspökség a második világháború idején: a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán 2015. augusztus 26-án rendezett konferencia előadásai, Veszprém, 2016. (A veszprémi egyházmegye múltjából, 29.) 213–242.

⁹⁰ Vélhetően ez lehet az oka, hogy a székesfehérvári káptalan 1926-ban a június 14-ei káptalani ülésre ellátogató püspök kérésére sem adakozott az újból megnyitásra kerülő szeminárium javára. A kanonokok azonban magánvagyonukból meglehetősen sokat, általában fejenként 2 millió koronát fordítottak e nemess célra. Vö. Mózessy: *Prohászka Ottokár és a székesfehérvári szeminárium*, 78.; Mózessy: *Prohászka Ottokár és a székesfehérvári papnevelés*, 326–327.

⁹¹ Míg 1927-es jelentésében a nuncius csak egy-két nevet idéz, a közös zsolozsmáról hiányzókról kiváló összefoglalót találunk 1926. szeptember 9-ei, Pietro Gasparrinak írt jelentésében, ahol tizennégy olyan kanonokot sorol, akik szerinte törvényes ok nélkül hiányoznak a kóruszolgálatból. S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1923–1939, pos. 17. fasc. 24, ff. 60r–62v.

tiszttségét sem. Az utóbbi ellenőrizte, hogy hiányzik-e valaki a közös zsolozsmázásról.⁹² Azt javasolta, hogy amikor a püspökök az egyházmegyéjük állapotáról jelentenek, azaz a *quinquennalis* jelentésben térjenek ki arra, hogy ez működik-e náluk, és ha igen, hogyan.⁹³

Az átfogó ismertetés után következett saját álláspontjának, véleményének kifejtése. Eszerint a nagy földterületek megalapozzák a magyar katolikus egyház anyagi erejét, amely így számos kulturális intézmény háttérét adja, melyek a protestánsok elleni küzdelemhez fontosak. Itt vélhetően elsősorban a tanintézményekre gondolt a nuncius. Az egri érsek például a tábori püspök dotálása ügyében a pápának írt folyamodványában kifejezetten hangsúlyozta, hogy katolikus jogakadémia Magyarországon egyedül Egerben található, ha az megszűnne, csak két hasonló protestáns intézmény maradna, azok közül választhatnának a tanulók.⁹⁴ A nagy gazdagság tehát a nuncius szerint egyrészt előny, másrészt hátrány is, mivel túlzott adminisztráció forrása, amely elveszi az időt a lelkipásztori tevékenységtől, és a kapzsiság árnyékát veti a papságra, kisebbitve erkölcsi presztízsét a nép előtt.

E helyzet orvoslására három megoldási lehetőséget is felvetett, jelezve, hogy ezek közül mindegyiknek lennének hátrányai is. Az első az ingatlanok fokozatos elidegenítése és készpénzzel történő helyettesítése, feltéve, ha a kormány megengedi ezt. Itt ismét a főkegyúri jog fontos jogosítványára, a vagyonfelügyeleti jogra utalhat a nuncius. Ráadásul ez a közvéleményben megbotránkozást kelthetne, mivel a pénz elértéktelenedése miatti félelemben élnek, hiszen nagy vagyonok zsugorodtak össze amiatt, hogy nem ingatlanokba fektették azokat.⁹⁵

Egy másik megoldás lehetne a javak elosztása a különféle támogatott entitások (szeminárium, plébániák, vallásos intézetek stb.) között. Így nem lennének többé nagybirtokosok, az egyháznak sok kisbirtoka lenne, ami kedvezőbb a javak esetleges szekularizációja ellenében, azonban a bevételek jelentősen visszaesnének, mivel az egy tömbben való műveléssel nagyobb hozamot lehet elérni, és vélhetően az adminisztráció is megsokszorozódna.

⁹² *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi*, 107. A 395. kánon – többek között – azt mondja ki, hogy azokban a székesegyházakban, ahol nincs napi osztalék vagy annak mértéke nagyon csekély, a püspököknek el kell különítenie a bevételek egyharmadát erre a célra. Ha erre nincs lehetőség, akkor a közös zsolozsmázást hanyagolókra a püspök bírságot szabhat ki.

⁹³ Megfigyelésem szerint a napi osztalék tényére a következő, 1928-as *ad limina* jelentésekben nem utalnak. Vö. például: ASV Congr. Concilio, Relat. Dioec. 700 (Mikes János püspök 1928. december 2-ai *quinquennalis* jelentése a szombathelyi egyházmegyről); Congr. Concilio, Relat. Dioec. 15 (Szmrecsányi Lajos 1928. április 10-én kelt *quinquennalis* jelentése az egri főegyházmegyről); Congr. Concilio, Relat. Dioec. 244 (Zichy Gyula 1928. december 1-jei keltezésű *quinquennalis* jelentése a kalocsai főegyházmegyről). Az 1928-as *ad limina* jelentésekről és Orsenigo nuncius ezekről készített összefoglalóiról bővebben lásd: Gárdonyi Máté: *Magyarországi ad limina jelentések, 1928*. In: Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás (szerk.): *Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században*. Budapest–Róma, 2017. (CVH I/15.) 361–375.

⁹⁴ S.R.R.SS. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, Anno 1922–1925, pos. 758, fasc. 4, f. 21r. Szmrecsányi érsek 1925. március 28-ai folyamodványa a XI. Pius pápának.

⁹⁵ A kötvényekben tárolt készpénz törzstőke több püspökség esetében a világháborút követően elértéktelenedett – elsősorban erre, valamint az akkori jelenben az aktívumok értékének csökkenésére is utalhatott a nuncius. Az 1914 és 1918 között kibocsátott magyar államadóssági címletek felsorolása: 1942. évi IX. törvénycikk az 1914–1918. évi hadikölcsönök rendezéséről, 1942. évi törvénycikkek. Magyar Törvénytár – Corpus Juris Hungarici. Szerk. Degré Miklós – Várady-Brenner Alajos. Budapest, 1942. 43–49. Az első világháborús hadikölcsönkötvényekről és azok elértéktelenedéséről áttekintés: Mihók Sándor: *A hadikölcsön Magyarországon az első világháború idején*. Honvédségi Szemle, 146. évf. (2018) 4. sz. 127–139.

Végül a harmadik út az, hogy a kormány igazgassa a földeket megfelelő bérleti díj fizetése fejében, ami praktikus megoldás lenne, de az állam kezébe adná az egyházi tulajdont, ami később megkönnyítené a szekularizációt, és a püspököket állam által dotált ágenseknek tekinthetnék.

E kétes sikerrel kecsegtető lehetőségek helyett konkrét, megvalósítható teendőket is sorolt: felkérni a püspököket és káptalanokat, hogy a rájuk nehezedő kegyúri kiadásokat és a kegyes alapítványok javára fennálló kötelezettségeket tartsák nyilván jelzálogkönyvben vagy alapítványi könyvben, hogy biztosítsák ezek jogi elismerését a javak szekularizációja esetén is. E tanácsot egy meg nem nevezett püspök adta neki. Második javaslata az, hogy az apátságok és tényleges prépostságok ne legyenek olyan egyháziaknak adományozhatók, akik már ellátásukhoz szükséges más egyházi javadalommal rendelkeznek. A harmadik javaslata szerint meg kellene tiltani, hogy a papság bankok vagy hasonló intézmények alapításában szerepet vállaljon, mivel meglehetősen elterjedt, hogy a püspökök bankokat alapítanak, melyeket a népnyelv egyházmegyei vagy katolikus bankokként aposztrofált, és ha ezek esetleg csődbe mennének, a felelősöket a nép a papságban és végső soron magában a vallásban látná.⁹⁶ A nuncius nem említett példákat, de felidézhetjük az egri székesfőkáptalan esetét, melynek eladósodásában nagy mértékben szerepet játszott az, hogy az egyház becsületét mentendő jelentős kölcsönt vettek fel az Egyházmegyei Takarékpénztár deficitjének finanszírozására, így megmentve azt a csődtől. E lépés azonban hozzájárult ahhoz, hogy a végén épp a főkáptalan került adósságcsapdába.⁹⁷

Orsenigo nuncius jelentésének végén reflektált elődjének a jelentésére, majd a püspököknek adandó válaszról rögzítette elképzelését. Megerősítette, hogy jó lenne „Isten szíve szerinti” püspököket kinevezni, azonban hozzátette, hogy a jelenlegi püspöki kar megtesz minden tőle telhetőt, és olyan lelkipásztori hozzáállás jellemzi, amely dicséretreméltó. Az a tény, hogy vannak templom nélküli falvak, nem mindig a pasztoráció elhanyagolásának jele, mint ahogy az elsőre látszik. Több alkalommal az úgynevezett „magyar falu” csak egy név, a valóságban elszigetelt, 25–30 kilométeren szétszórt házakról van szó. Ilyen esetekben tehát nem nagy településekre kell gondolni, amelyek 10–12 km távolságra vannak az első templomtól. Nyilvánvalóan jó lenne ilyen helyekre is kápolnákat építeni. Ha pedig nagy falvak maradtak plébánia nélkül, az sem a püspök hibája, sőt, több püspök dicséretreméltó módon próbálja orvosolni e problémát. A váci püspök 31 új plébániát vagy lelkeszséget állított fel – itt a nuncius 1926-ig bezárólag számolta össze a plébániák, kuráciák és expositurák számát⁹⁸ –, és 1919-es kinevezése óta már kétszer végiglátogatta egyházmegyéjét, amely 1 milliós hívfőszámával a legnagyobb Magyarországon. Rott Nándor veszprémi püspök 10 plébániát és 8 iskolát állított fel, 3 templom emelése folyamatban van. A kalocsai érsek pedig rendszerezte a gyakorlatot, hogy ünnepnapokon kora reggel fiatal papok a szemináriumából vagy a kúriából érseki kocsin indulnak Kalocsáról távoli és elszigetelt helyekre, hogy a lelkipásztori funkciókat ellássák. Természetesen többet is lehetne tenni egyes egyházmegyékben. Ami a budapesti plébániahíányt illeti, leszögezte, hogy ahelyett, hogy nem sürgős, de monumentális templomépítkezésekre költenék a pénzt, mindenképpen több templomot kellene emelni a külvárosi részen, ahol 300 ezer hívő kénytelen nélkülözni az istentiszteleti helyet.

⁹⁶ 1912-ben a szombathelyi takarékpénztár, majd ennek mintájára 1913-ban Pécsen, 1920-ban Egerben, 1922-ben Vácon, 1924-ben Kalocsán is egyházmegyei takarékpénztárak alakultak. Vö. Gergely: *A katolikus egyház*, 299–301.; Bakó Balázs: *A „püspökség bankja”. Vázlat a szombathelyi egyházmegyei takarékpénztár történetéhez*. Vasi Szemle, 62. évf. (2008) 6. sz. 689., 691.

⁹⁷ MNL OL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1938. március 11, 16/b pont.

⁹⁸ Vö. Lénár: *A váci egyházmegye Hanauer Árpád István püspöksége idején (1919–1942)*, 323.

Véleményével a prímás is egyetért, írta, de nyíltan nem mer állást foglalni, pedig a nuncius szerint a szava döntő lenne.

1927-es jelentése végén a nuncius a püspököknek adandó válaszlevélre tért ki. Józan gondolkodását tükrözi, hogy azt kéri, ha az Apostoli Szentszék néhány szót szeretne intézni a magyar püspöki karhoz a felmérés kapcsán, ne megrovás formájában kommunikálja azt, hanem azokat dicsérje meg, akik helyesen cselekedtek, mivel így sokkal több eredményt lehet elérni. Ezen túlmenően javasolja, hogy hívják fel a figyelmüket az 1450. kánon alkalmazására, hogy kegyúri joggal ne lehessen plébániákat felállítani, valamint az 1451-es kánonra, melynek értelmében fel kell szólítani a kegyurakat, különösen az egyházi személyeket és entitásokat, hogy mondjanak le kegyúri jogaikról.⁹⁹

A püspököknek küldendő válaszlevél tervezete

Két hónappal később, 1927. március 16-án Gasparri kérésére¹⁰⁰ a nuncius a bíboros államtitkár részéről a magyar főpásztoroknak adandó válasza is megtette javaslatát. Hangsúlyozta, hogy a püspököket együttesen kellene megszólítani, tehát kollektíven címezni a levelet, mivel ez nagyobb lehetőséget ad esetleges kritikai észrevételek megfogalmazására. Ugyanakkor az egyes főpásztoroknak egyenként küldené el, így az őket érintő részre jobban tudnának reflektálni. Azt javasolta, hogy a kommunikáció nyelve a latin legyen, mivel nem minden ordinárius ért olaszul. Maga a dokumentum az 1927-es januári jelentésben tett megállapításokat tükrözi, és egyes szám első személyben, Gasparri bíboros nevében közli az észrevételeket.¹⁰¹

A magyar főpásztorokhoz intézendő levelet dicsérettel kezdi: a nuncius jelentette neki, hogy többen nagy buzgalommal próbálják helyreállítani a gazdasági nehézségek ellenére a kegyes, valamint idős és beteg papokat segítő alapokat, melyek tőkét a világháború tönkretett.¹⁰² E megállapítás hátterében az állt, hogy az alapítványok vagyona nagyrészt készpénzben vagy kötvényekben állt, amelyek a háborút követően elértéktelenedtek. Szintén dicséretes, hogy sok egyházmegyében építettek az elmúlt öt évben templomokat és plébániákat.¹⁰³ Azokat, akik ezt még nem tették meg, buzdítja, hogy a nagyvárosok külvárosi részeiben is erigéljanak plébániákat, és a hívek ne minél költségesebb templomok építésére fordítsák figyelmüket, hanem inkább sokszorozzák meg az istentiszteleti helyek számát. Bár a nuncius nem mondja ki nyíltan, korábbi jelentéséből kitetszik, hogy főleg a budapesti külvárosi plébániák hiányára utal.¹⁰⁴

A többi megfigyelését és javaslatát pontokba szedve rögzítette, melyek megvalósítási lehetőségeire és időszerűségére az ordináriusok álláspontjuk kifejtésével a nunciuson keresztül válaszolhattak volna. Az első ezek közül az, hogy mivel szinte az összes püspöki és

⁹⁹ S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1925–1943, pos. 27, fasc. 29, ff. 100r–105v.

¹⁰⁰ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 20, fasc. 2.2, f. 246r.

¹⁰¹ Uo.; S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1925–1943, pos. 27, fasc. 29, f. 114r (a Pietro Gasparrinak írt levele), ff. 116r–117v (az előbbi levél mellékleteként a püspököknek küldendő utasítás).

¹⁰² 1921-ben például a Szombathelyi Egyházmegyei Takarékpénztár – melynek egyik legnagyobb részvényese Mikes János püspök volt – Mikes püspökről elnevezett segélyalapot hozott létre az alsópap-ság beteg-, illetve üdülési segélyének létesítésére. Vö. Bakó: *A „püspökség bankja”*, 689–690., 691.

¹⁰³ Az 1927. június 21-ei püspökkari konferencia jegyzőkönyve például megőrizte, hogy a kalocsai érsek és a váci püspök az Alföldön létesítendő plébániákra állami támogatást kért. Vö. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*, I. 198.

¹⁰⁴ A budapesti plébániák történetéről újabban: *A katolikus Budapest. Általános történeti szempontok. Plébániák*, I–II. i. m.

káptalani javadalomra jelentős terhek nehezednek – plébániák kegyurasága, szemináriumi, kultúrintézmények fenntartása stb. –, bölcse és előrelátó intézkedésnek tűnne számára, ha ezeknek az entitásoknak arányos kiterjedésű területet juttatnának, arányosan adva át a megfelelő terheket, s figyelembe véve az egyházi javak elidegenítését szabályozó 1532. kánon előírásait.¹⁰⁵ Így az elszegényedés veszélye nélkül csökkenne a javadalmak kiterjedése. Technikai vagy gazdasági nehézségek merülhetnek fel azonban, ugyanis a művelést sokkal töredezettebbé teszi: egy gazdasági központból sokkal egyszerűbb volt a környező birtokokat igazgatni, megfelelő eszközökkel ellátni, és az egy tagban történő megművelés hatékonyabb is. Ha ez az elképzelés nem járható út, hivatalosan rögzíteni kellene az egyes javadalmakra nehezedő terheket, kötelezettségeket, így garantálva jogi elismerésüket. Ezzel a januári jelentésében említett zálogkönyvekbe és alapítványi könyvekbe történő bejegyzésre utalt.¹⁰⁶

Némely püspöki jelentésben bankokban gyümölcsöztetett káptalani jövedelmekről esett szó. E tekintetben az 1520. kánont citálja, melynek értelmében minden egyházmegyében egy egyházi javak adminisztrációja felett őrködő tanácsot kell kinevezni. Szintén a pénzügyekhez kapcsolódik a következő pont. Ebben felhívja a püspökök figyelmét arra, hogy szigorúan alkalmazzák a 139. kánon 3. §-ának rendelkezéseit, amely többek között megtiltja a papságnak pénzügyi felelősséggel járó hivatal viselését ordináriusuk engedélye nélkül. Ezzel kapcsolatban irányadónak tartja az olasz püspöki karral 1923. június 6-án közölteket – itt azt rögzítették, hogy a kifejezett zsinati kongregációi engedély nélkül ilyen hivatali nem lehet vállalni.

A következő pontban a nuncius arra tér ki, hogy 1918-tól kezdve az 1450. kánon 1. §-a értelmében új kegyuraságot létrehozni tilos, ha ilyen mégis előfordult, akkor kérjék a helyzet orvoslását az apostoli nunciuson keresztül. Végül arra kérné a püspököket, hogy tudassák még egyszer az érdekeltekkel a Szentszék akaratát, hogy az 1451. kánon 1. §-a értelmében legalább az egyházi kegyurak (személyek és testületek) mondjanak le a plébánosok kinevezési jogáról. Levelét azzal zárja, hogy reméli, a Szentszék segítségére lesznek, amelynek kötelessége a kánonjogi kódex szerint az egyházi javak felügyelete.¹⁰⁷

A püspököknek küldendő buzdítás azonban abban a formában, ahogy azt a nuncius elképzelte, a kutatás jelenlegi ismeretei szerint nem jutott el a címzettekhez. A nunciátúrai iratanyagban mindössze Gasparri bíboros államtitkár Orsenigo nunciushoz írt 1927. március 31-ei levelét találjuk, aki arról értesítette, hogy a Zsinati Kongregáció – amely harmadik osztályának hatáskörébe tartoztak az egyházi vagyoni jogi kérdések¹⁰⁸ – átfogó felmérést végez az egyházi javak helyzetéről az összes állam esetében, így a felmérés összes beérkezett dokumentumát és a válaszlével-tervezetet is nekik továbbította.¹⁰⁹ Az utóbbival

¹⁰⁵ Orsenigo nuncius nem sokkal később *ex specialissimo mandato apostolico* a magyarországi ordináriusoknak öt évre felhatalmazást adott az úgynevezett nagyobb vagyoni jogügyletek jóváhagyására az 1532. kánon 3. §-ában leírt feltételek betartása mellett. Eszerint ki kell kérni a káptalan beleegyezését, az egyházmegyei vagyonkezelő tanács beleegyezését és azok beleegyezését, akiket érint. Vö. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozásokról története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*, I. 205.

¹⁰⁶ S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1925–1943, pos. 27, fasc. 29, ff. 104v.

¹⁰⁷ Uo. ff. 116r–117v.

¹⁰⁸ Bánk: *Egyházi jog*, 52.

¹⁰⁹ A Zsinati Kongregáció anyaga jelenleg rendezés alatt áll. A legújabban rendezett anyagok között a felmérést tartalmazó levéltári egységben nem található meg a magyarországi egyházmegyék anyaga. Vö. Dieguez, Alejandro M.: *Gli archivi delle congregazioni romane: nuove acquisizioni e ordinamenti*. In: Lippa, Francesco (segretario di redazione): *Religiosa archivorum custodia. IV Centenario della Fondazione dell'Archivio Segreto Vaticano (1612–2012)*. Atti del Convegno di Studi Città del Vaticano 17–18 aprile 2012. Città del Vaticano, 2015. (Collectanea Archivi Vaticani 98.) 324.

kapcsolatban pedig a további utasítást a nuncius a nevezett kongregációtól várja.¹¹⁰ Az államtitkársági iratok között is csak a Zsinati Kongregáció prefektusának, Donato Sbaretlinek az 1927. március 11-ei információkérő levelét és Gasparri március 31-én kelt válaszlevelének tervezetét találjuk, aki szeretne volna, ha előzetesen értesíti, mit szeretnének tenni a kérdésben.¹¹¹ Ilyen értesítést azonban mindeddig nem találtam. Ugyanígy nem található meg az anyagban az egyes ordináriusoknak kiküldendő válaszlevél piszkozata vagy másolata latinul,¹¹² sem pedig a nunciaturai iratanyagban az egyes ordináriusok részéről visszajelzés, ahogy azt a nuncius remélte. A magyarországi egyházmegyei levéltárakban végzett felmérésből az tűnik ki, hogy végül nem jutott el a tervezett levél az egyes főpásztorokhoz.¹¹³ A levélnek egyedül a kegyuraságra vonatkozó észrevételét kommunikálta rövid időn belül a Zsinati Kongregáció a főpásztoroknak: 1927-ben jelentéstételre szólította fel a magyar püspököket a kegyuraságokról. Erre reflektálva az 1927. október 19-ei püspökkari értekezlet megállapította, hogy Magyarországon szükséges a kegyuraság fenntartása, a kegyúri városok területén levő új plébániák is a város kegyurasága alá tartoznak. Utaltak továbbá arra, hogy az 1427. kánon 5. §-ának alkalmazása ellentétes lenne a száz évnél is régebbi magyar szokásjoggal és az új plébániák anyagi érdekeivel. A kongregációnak a primás tett erről jelentést.¹¹⁴ A városi kegyuraságok kérdését 1928-ban a magyarországi *ad limina* jelentések véleményezése kapcsán benyújtott összegzésében Orsenigo nuncius ismételt felvetette. Igaz, e jelentést nem a zsinati, hanem a Konzisztoriális Kongregáció kérte. Ugyanitt kitért az 1927-es januári jelentésben hangsúlyozott, végül azonban a válaszlevél tervezetbe be nem került pontra, a káptalanokban a napi osztlék bevezetésére, továbbá a tervezetbe is bekerült egyházmegyei vagyongazdálkodási tanács felállítására.¹¹⁵

*

A nuncius értékelésében mind a kiadásokat, mind a bevételeket figyelembe vette, az általános felmérés eredményeképpen elődjénél árnyaltabb képet nyújtva a magyar egyházi javak állapotáról. Az Apostoli Szentszék ebből úgy vélhette, hogy a legtöbb püspökség költségvetése – annak ellenére, hogy sok egyházmegyét is ketté vagy háromfelé szelt az új országhatár – maradványt tartalmazott, amit a püspökök különféle nemes célok érdekében használtak fel. Mindössze három püspökség zárt rendkívüli kiadások miatt negatív mérleggel. Fényűző életmódjuk hátterében a társadalmi elvárásokat, a tradíciót látta meghúzódní. Úgy vélte, hogy bár földbirtokaik megalapozzák az egyház súlyát és számos kulturális intézménynek, kötelezettségnek is az anyagi hátterét adják, túlzott mértékük visszatetszést kelthet az egyszerű hívek körében. Ennek ellensúlyozására sorolt fel lehetőségeket. A káptalanok közül a nuncius számításai szerint valamennyi pozitívummal zárta a vizsgált három év mérlegét, de annak mértéke nem volt kiemelkedő, csak a veszprémi és egri kanonokok voltak meglehetősen gazdagok. A kanonokok közül többen egyházi tisztségeket halmaztak, és/vagy közéleti

¹¹⁰ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 20, fasc 2.2, f. 251r. Pietro Gasparri 1927. március 31-ei válasza Orsenigo nuncius március 16-ai levelére.

¹¹¹ S.R.R.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Anno 1925–1943, pos. 27, fasc. 29, f. 110r, f. 113rv.

¹¹² Eddigi kutatásaim szerint a kimenő levelek többségének piszkozata vagy másolata megtalálható a pápai államtitkárságon.

¹¹³ Vö. például a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban az *Acta Cancellariae* fond 1927–1928-as mutató-, illetve iktatókönyveivel vagy az Esztergomi Primási Levéltárban az egyházkormányzati iratsorozatot 1927–1928-as mutató-, illetve iktatókönyveivel.

¹¹⁴ *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*, I. 216. 24. pont.

¹¹⁵ Gárdonyi: *Magyarországi ad limina jelentések*, 365.

teendők miatt kimaradtak a közös zsolozsmázásból, amit a nuncius nem helyeselt. Szintén nem támogatta a papságnak bankok alapításában történő részvételét, ami a korszakban gyakori volt. Ugyanakkor nem osztotta elődjének véleményét a magyar egyháznagyok szűkmarkúságáról: véleménye szerint a püspöki kar minden tőle telhetőt megtett a *jurisdictió*juk alá tartozó hívek megfelelő lelkipásztori ellátásáért. E téren mindössze az 1917-es Kánonjogi Kódex előírásának betartására figyelmeztetett, vagyis új kegyuraságok alapításának tilalmára. Ezek fényében alakította ki fent elemzett javaslatait is.

Láthatjuk tehát, hogy az Apostoli Szentszék viszonylag kiegyensúlyozott képpel rendelkezett a magyarországi püspöki és káptalani, valamint szemináriumai javak állapotáról, azonban a tanulmányban vázolt helyzet alapján több kérdést is felvethetünk. Miért nem került sor végül a magyar főpásztoroknak a válaszlevél szétküldésére? Közrejátszhatott ebben a prímás halála, a magyar fizetőeszköz változása, a levél tartalma, esetleg a magyar püspökök előrelátható 1928-as *ad limina* látogatása kapcsán a két szentszéki dikasztérium várható kommunikációja, vagy más, globális okot kell keresnünk a háttérben? Mire és hogyan használta fel a Zsinati Kongregáció a beérkezett adatokat? E kérdésekre a Zsinati Kongregáció vonatkozó iratanyagának előkerülése, illetőleg – amennyiben a még nem rendezett iratok között található – hozzáférhetővé válása révén kaphatjuk meg a választ.

KRISZTINA TÓTH

*The comprehensive study of the Holy See
about the state of the Hungarian ecclesiastical benefices (1925–1927)*

The reader can get a comprehensive picture from the study about how the Holy See perceived the financial state of the Hungarian ecclesiastical benefices in the middle of the 1920s by presenting and analysing the background of the report of Cesare Orsenigo, the apostolic nuncio of Budapest, written on 17 January 1927 to the cardinal secretary of state, Pietro Gasparri. The issue of managing the ecclesiastical assets already arose during the catholic autonomy movement, but no deliberation was approved by the Holy See on the subject. As a result of the Treaty of Trianon, a part of the possessions of several dioceses and ecclesiastical entities got to the other side of the boarder and the Hungarian ecclesiastical proprietaries lost possession of them. Hence, the financial bases of several ecclesiastical institutes were shaken. The governments of the neighbouring countries came up with their demands for the collation of bishoprics and for drawing the boarders of the dioceses along the political boarders. In this situation it was the interest of the Holy See to have a proper view about the state of the Hungarian bishopric and chapter benefices. Lorenzo Schioppa, the first apostolic nuncio of Budapest (1920–1925) and his successor, Cesare Orsenigo (1925–1930) saw the administration of benefices of the Hungarian prelates differently. While the former was convinced that they were very rich but compared to the extent of their assets spend little on religious or pious purposes, the latter also detailed the extent of their burdens and obligations. Due to the differing opinions, the Congregation for Extraordinary Ecclesiastical Affairs dealt with the question on 26 November 1925 and decided that the nuncio should make a comprehensive report with the help of the bishops. The results of this is the report of the nuncio are examined in the present study.